

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ІННОВАЦІЙНОЇ
ОСВІТИ
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО»

Дніпро – 2023

Екологічне право // Конспект лекцій. - Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023. 105 с.

РОЗРОБНИКИ:

Роман КАРПЕНКО, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук

ТЕМА № 2. ПРАВОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ І ОХОРОНОЮ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРИДОВИЩА

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Рекомендована література.....	4
Вступ	5
1 Поняття «право природокористування». Зміст правового забезпечення раціонального природокористування.....	7
2 <u>Законодавчі засади раціонального природокористування.....</u>	11
3. <u>Державне управління природокористуванням в Україні.....</u>	16
4 Органи управління природокористуванням та їх компетенція.....	22
Методичні поради щодо підготовки даної теми.....	33

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

визначити поняття, ознаки та зміст раціонального природокористування та державного, громадського, спеціального управління в галузі екології.

Раціональне природокористування та управління повинні здійснюватися на науково-обґрунтованих засадах, з обов'язковим врахуванням об'єктивних екологічних законів, саме тому курсантам необхідно знати

систему органів управління, організацію самоврядування в галузі екології, визначити їх компетенцію.

Слід запам'ятати функції управління в галузі екології та їх класифікацію (облік, прогнозування, планування, контроль та нагляд, екологічна експертиза, стандартизація і нормування, ліцензування, інформаційне забезпечення, розподіл і перерозподіл природних ресурсів).

ВСТУП

Раціональне природокористування вимагає комплексного підходу до використання природних багатств. Це обумовлюється тим, що вони залежать одне від одного і неправильне використання одних може нанести шкоду іншим. Однією з основних умов, яка гарантує раціональне природокористування, є адекватний організаційний (управлінський) механізм.

Процес управління взагалі — це цілеспрямований вплив з метою впорядкування, функціонування будь-яких систем, підтримка режиму їх діяльності, спрямована на реалізацію завдань і цілей даної системи.

Управління в галузі екології — це цілеспрямована діяльність компетентних органів та уповноважених посадових осіб, мета якої — реалізація екологічного законодавства і забезпечення виконання його вимог. Це процес регулювання за допомогою правових норм правовідносин у галузі екології, спрямований на забезпечення раціонального і ефективного використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій щодо охорони навколишнього природного середовища, попередження погіршення екологічного стану, запобігання екологічним правопорушенням та захисту екологічних прав всіх суб'єктів.

І. ПОНЯТТЯ «ПРАВО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ». ЗМІСТ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Право природокористування — один з головних інститутів екологічного права, який містить правові норми, що регулюють раціональне використання природних об'єктів.

Природокористування має свої певні види, зокрема: землекористування, водокористування, лісокористування, користування надрами, атмосферним повітрям, тваринним світом та природно-заповідним фондом.

У свою чергу кожний з цих видів має свою мету, яка визначена земельним, водним, лісним законодавством, законодавством про надра, про охорону тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Землі використовуються для ведення сільського господарства, розміщення і розвитку населених пунктів, підприємств промисловості, транспорту, зв'язку та інших цілей.

Водні об'єкти надаються в користування для задоволення питних та побутових потреб населення, для виробничих потреб промисловості, сільського господарства, спортивно-оздоровчих цілей, риборозведення і рибальства.

Ліси за своїм призначенням та місцем розташування виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні), естетичні, виховні та інші функції, задовольняють певні потреби в деревині тощо.

Надра використовуються для видобування корисних копалин, будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, задоволення інших потреб.

Об'єкти тваринного світу використовуються для мисливства, рибальства, в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях.

Атмосферне повітря використовується для дихання і для виробничих цілей. Різними цілями характеризується використання об'єктів природо-заповідного фонду.

Зміст правового забезпечення раціонального використання природних багатств складають законодавча діяльність у галузі природокористування й організація належного виконання відповідних правових актів та норм.

В еколого-правових актах закріплені права і обов'язки природокористувачів, підстави виникнення, зміни та припинення права природокористування, визначені суб'єкти й об'єкти права природокористування, врегульовані інші важливі питання щодо використання природних ресурсів.

Суб'єктами права природокористування є громадяни, підприємства, установи й організації. У випадках, передбачених законом, природокористувачами можуть бути також іноземні організації й особи.

Об'єктами права природокористування виступають певні природні ресурси.

Природокористування буває постійним і тимчасовим, платним та безплатним. Постійним вважається природокористування, що надається на невизначений строк. Тимчасове природокористування поділяється на короткострокове — до трьох років і довгострокове — здебільшого до 25 років. У разі необхідності строк природокористування може бути продовжено на період, що не перевищує відповідно короткострокового і довгострокового природокористування.

Право природокористування поділяється на право загального і право спеціального природокористування.

Загальне природокористування здійснюється громадянами без спеціальних дозволів і безплатно (користування водою для купання, любительська риболовля, водопій тварин, користування атмосферним повітрям тощо).

Спеціальне природокористування здійснюється юридичними і фізичними особами на підставі дозволу компетентних державних органів. Цей вид природокористування є платним.

Рациональне використання природних багатств базується на таких засадах:

- а) проведення обліку природних ресурсів;
- б) планування їх використання і відновлення; в) науково-обґрунтоване залучення природних ресурсів до господарського обороту; г) дотримання екологічних вимог під час використання природних ресурсів; д) зростання рівня свідомості й еколого-правової культури громадян.

Рациональне природокористування забезпечує максимальний ефект за мінімальних витратах. Це досягається, по-перше, шляхом науково обґрунтованого нормування використання природних ресурсів і, по-друге, шляхом заощадження коштів на природоохоронні заходи. За рационального використання природних багатств значно зменшуються витрати на їх охорону. Чим рациональніше природокористування, тим менше потерпає природа, що сприяє заощадженню коштів на її відновлення.

Рациональне природокористування сприяє поліпшенню екологічних відносин у державі. Вони стають більш гармонійними завдяки чуйному ставленню громадян до природи і розвитку еколого-правового світогляду та мислення.

Значення рационального природокористування постійно зростає, що вимагає визнання його завданням першочергової державної ваги та його правового регулювання, закріпленого окремим законом.

Забезпечення раціонального природокористування — проблема планетарного масштабу. Щоденно в результаті нераціональної діяльності людини 44 га земель перетворюються на пустелю, за одну хвилину знищується більше 20 га лісів, щоденно зникає по одному виду тварин і рослин. Одні й ті самі природні багатства використовуються не однією державою, а багатьма, як наприклад, атмосферне повітря, моря, тваринний світ. Навіть річки нерідко перетинають території декількох країн. Про чисту воду в цих річках повинні дбати всі держави.

Отже, проблему раціонального природокористування треба вирішувати не тільки на національному, а й на міжнародному рівні. Правовою основою забезпечення раціонального використання природних ресурсів на такому рівні можуть бути міжнародні договори.

ВИСНОКИ ДО ПИТАННЯ

Раціональне природокористування — теоретична і практична основа вирішення багатьох проблем в екологічних відносинах. Тому глибоке вивчення цього провідного інституту екологічного права і його дослідження в наукових роботах має особливе значення.

Раціональне використання природних ресурсів — категорія насамперед економічна. Воно спрямоване на досягнення певних економічних інтересів і стосується всіх галузей народного господарства. Якщо раціональне природокористування знаходить правове закріплення і регулювання, воно стає юридичною категорією.

II. ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Найважливіші принципи і форми раціонального використання природних ресурсів закріплені в Конституції України та відповідних законодавчих актах, зокрема, Законах України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про охорону атмосферного повітря», «Про рослинний світ»; Земельному, Водному і Лісовому кодексах, Кодексі про надра та інших правових актах, спрямованих на регулювання екологічних відносин в Україні.

Закріплюючи вимоги раціонального природокористування в правових актах, законодавець тим самим установлює норми поведінки людей, спонукає підприємства, установи, організації, громадян, усіх суб'єктів екологічних відносин бережливо ставитися до використання природних ресурсів.

У законодавчих та інших правових актах визначаються суб'єкти і об'єкти права природокористування, їхні права й обов'язки; закріплюються підстави і порядок виникнення права природокористування; передбачаються гарантії раціонального природокористування; встановлюється відповідальність за порушення вимог раціонального природокористування. Тобто, за допомогою законодавства діяльність усіх суб'єктів природокористування ставиться в певні правові рамки.

Раціональне природокористування забезпечується не тільки загальнодержавними правовими актами, а й відомчими і внутрішньогосподарськими правовими заходами, передусім тими, що надходять від Державного комітету України із земельних ресурсів, Міністерства екології та природних ресурсів, Державного комітету лісового господарства, Державного комітету рибного господарства та спеціально вповноважених на те державних органів відповідно до їх компетенції.

Відомчі органи укомплектовані, як правило, висококваліфікованими спеціалістами у своїй галузі, вони здатні розробляти і приймати найдоцільніші нормативні акти, спрямовані на забезпечення правильного використання природних багатств.

Проблема раціонального природокористування вирішується також кожним підприємством, організацією і господарством. Правильно поступають ті з них, які розробляють і приймають окремі комплексні плани з цих питань. Як правило, ці плани розраховані на кілька років.

Отже, *згідно з земельним законодавством* власники земельних ділянок і землекористувачі зобов'язані:

- а) забезпечувати використання землі відповідно до цільового призначення та умов її надання;
- б) ефективно використовувати землю відповідно до проекту внутрішньогосподарського землеустрою, підвищувати її родючість;
- в) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем;
- г) вживати заходів щодо недопущення можливості попадання дощових і стічних вод, проникнення отрутохімікатів та мінеральних добрив на суміжну земельну ділянку.

Зрозуміло, що цим переліком не вичерпані заходи, які можуть застосовуватися власниками землі та землекористувачами з метою забезпечення найбільш раціонального її використання.

З прийняттям нового Водного кодексу України, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими законодавчими актами зміцнюються законодавчі засади раціонального використання вод. У комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу вони сприяють формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також ефективнішому, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні.

У системі правових актів, спрямованих на забезпечення раціонального використання вод, значне місце належить державним, міждержавним та регіональним програмам з цього питання, які розробляються з метою здійснення цілеспрямованої і ефективної діяльності щодо задоволення потреб населення і галузей економіки у воді, збереження, раціонального використання і охорони вод, запобігання їхній шкідливій дії. Ці програми розробляються на основі даних державного обліку вод, водного кадастру, схем використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Закріплення на законодавчому рівні одержало також лісокористування. Лісові відносини в Україні регулюються Лісовим кодексом, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Санітарних правил в лісах України» та «Про затвердження Правил рубок головного користування в лісах України», іншими законодавчими актами.

Основним видом лісокористування є заготівля деревини. Лісозбереженню сприяють правила й умови заготівлі деревних соків, яка проводиться в насадженнях, спеціально створених для цієї мети, і деревостанах, що підлягають вирубуванню, не раніше ніж за 10 років до цього, а в деревостанах, що підлягають вирубуванню, пов'язаному з веденням лісового господарства, та іншим вирубуванням — за один рік до встановленого строку.

Належна увага в законодавстві приділяється забезпеченню раціонального використання тваринного світу. На вирішення цієї проблеми спрямовані Закони України «Про тваринний світ»; «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про мисливське господарство та полювання», постанови КМУ «Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу» від 15 листопада 1994 р., «Про Затвердження Порядку здійснення любительського і спортивного рибальства» від 18 липня 1998 р. та інші законодавчі акти.

Розрізняють загальне і спеціальне використання тваринного світу. Загальне здійснюється без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища (за винятком аматорського і спортивного рибальства у водоймах загального користування).

У порядку загального використання тваринного світу здійснюється користування певними властивостями життєдіяльності тварин — природних санітарів середовища, запилювачів рослин, використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, передбачених законодавством України.

Під час здійснення загального використання тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їх житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників і таке інше), порушення середовища перебування тварин і погіршення умов їх розмноження.

До спеціального використання належать усі види користування тваринним світом (за винятком любительського і спортивного риболовства у водоймах загального користування), що здійснюються з їх вилученням (добуванням, збиранням і таке інше) з природного середовища.

Спеціальне використання тваринного світу в порядку ведення мисливського і рибного господарства здійснюється з наданням підприємствам, установам, організаціям і громадянам права користування мисливськими угіддями та рибогосподарськими водоймами.

Спеціальне використання тваринного світу здійснюється лише за спеціальними дозволами, що видаються в порядку, який визначається КМУ.

Згідно з діючим законодавством можуть здійснюватися такі види використання об'єктів тваринного світу:

- а) мисливство;
- б) рибальство, в тому числі добування водних безхребетних тварин і морських ссавців;
- в) використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях;
- г) використання корисних властивостей життєдіяльності тварин, природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо;
- д) використання тварин з метою отримання продуктів їхньої життєдіяльності;

е) добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі чи в напіввільних умовах для комерційних та інших цілей.

У Законах України «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України» та Кодексі України про надра закріплено порядок і умови використання атмосферного повітря, надр, природно-заповідного фонду.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, створення правових норм раціонального використання природних ресурсів, безперечно, відіграє важливу роль, але воно не вирішує всіх проблем. Наше суспільство ще не досягло того ступеня розвитку, коли приписи правових актів переростають у глибокі особисті переконання кожного, а додержання правових норм стає звичкою всіх людей. Тому має відбуватись активна організаційна робота щодо втілення вимог закону в життя. Недостатньо розробити і прийняти закон, необхідно забезпечити його виконання, щоб досягти справді раціонального природокористування.

ІІІ. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ В УКРАЇНІ

Державне управління природокористуванням — це виконавчо-розпорядча діяльність державних органів, спрямована на забезпечення раціонального природокористування і ефективної природоохорони. Державне управління полягає в організації належних природокористування і природоохорони.

Розрізняють два види державного управління: загальнодержавне і відомче.

Загальнодержавне управління має територіальний характер. Воно розповсюджується на всіх природокористувачів і всі об'єкти природи в межах держави в цілому або певної адміністративно-територіальної одиниці. Наприклад, загальнодержавне управління здійснює КМУ, виконавчий орган обласної Ради народних депутатів на підлеглий йому території.

Відомче управління розповсюджує свої дії лише на певний об'єкт природи: землю, води, ліс тощо. Воно не пов'язане з адміністративно-територіальним розподілом, а розповсюджується на природокористування певним природним ресурсом, незалежно від того, на території якої області він знаходиться. Так, відомче управління лісами здійснює Державний комітет лісового господарства України та його органи на місцях. В основі державного управління лежить законодавча діяльність, яка створює нормативну базу для діяльності органів держави з виконання управлінських функцій у галузі природокористування і природоохорони.

В екологічних законодавчих актах визначені функції управління, система державних органів, які здійснюють управління, і їх компетенція. Отже, до функцій управління відносяться:

- а) облік природних ресурсів;
- б) планування використання і охорони природних ресурсів;
- в) проведення екологічної експертизи;
- г) стандартизація і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища;
- д) здійснення контролю за використанням і охороною природних ресурсів.

Облік природних ресурсів ведеться головним чином за допомогою відповідних державних кадастрів^[4]. У ст. 23 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» записано: «Для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, **обсягу**, характеру та режиму їх використання ведуться державні кадастри природних ресурсів».

Відповідно до законодавства України здійснюється загальне і спеціальне використання природних ресурсів.

Загальне використання природних ресурсів гарантується громадянам України для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) і здійснюється безкоштовно, без закріплення ресурсів за окремими особами і без надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

Спеціальне використання природних ресурсів передбачає надання громадянам, підприємствам, установам і організаціям природних ресурсів у володіння, користування або оренду на підставі спеціальних дозволів. Це право використання надається для здійснення виробничої

та іншої діяльності за плату, а у випадках, передбачених законодавством, — на пільгових умовах.

Природні ресурси України поділяються на ресурси загальнодержавного і місцевого значення.

До ресурсів загальнодержавного значення належать: територіальні та внутрішні морські води; природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони; атмосферне повітря; підземні води; поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області; лісові ресурси державного значення; природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; дикі тварини, що перебувають у стані природної волі, інші об'єкти тваринного світу у межах територіальних і внутрішніх морських вод, водойм, розташованих на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, лісів державного значення, а також види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України; корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законодавством України сюди можуть бути віднесені й інші природні ресурси.

До природних ресурсів місцевого значення належать такі, що не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Поряд з плануванням використання природних ресурсів планується їх охорона, в основі якої лежить екологічне законодавство. Саме в законодавчих актах передбачені ті засади і напрями планування, які знаходять конкретизацію в експлуатаційних і охоронних планах державних органів управління, відомчих і внутрішньогосподарських планах.

Важливою функцією управління в галузі використання і охорони навколишнього природного середовища є проведення екологічної експертизи, що визначається ЗУ «Про екологічну експертизу», «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства України.

Завданням законодавства про екологічну експертизу є регулювання суспільних відносин у галузі екологічної експертизи для забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави.

Управлінню у сфері природокористування притаманна така функція, як *стандартизація і нормування*. Все це проводиться для встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони

навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей, інші питання.

Екологічні стандарти розробляються і вводяться в дію в порядку, що встановлюється законодавством України.

Важливу роль у забезпеченні раціонального використання і охорони природних ресурсів відіграє *екологічне нормування*. Система екологічних нормативів складається з:

- а) нормативів екологічної безпеки (граничне допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі, граничне допустимих рівнів акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище та вмісту шкідливих речовин у продуктах харчування);
- б) нормативів граничне допустимих викидів та скидів в навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів.

Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи, які розробляються і вводяться в дію Міністерством екології та природних ресурсів, Міністерством охорони здоров'я та іншими уповноваженими на те органами відповідно до законодавства України. Вони повинні відповідати вимогам охорони навколишнього природного середовища та здоров'я людей від негативного впливу його забруднення.

Нормативи граничне допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі на рівні шкідливих впливів на нього є єдиними для всієї території України.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Однією з функцій управління в галузі природокористування й охорони навколишнього природного середовища є *контроль і нагляд*.

Контроль підвищує дієвість і ефективність усіх функцій управління. Він допомагає втілювати в життя закони та інші правові акти, спрямовані на забезпечення раціонального використання і охорони природних ресурсів, надає можливість виявляти прогалини в правовому регулюванні екологічних відносин, недоліки в організаційній, господарській і виховній роботі, що пов'язана з використанням і охороною природи.

Контроль допомагає своєчасно виявляти і усувати помилки та недоліки в галузі екології, примушує недобросовісних користувачів неухильно виконувати свої прямі обов'язки, належно використовувати і охороняти природне багатство. Він підвищує почуття відповідальності керівників усіх рівнів за стан справ в екології.

Отже, контроль — це порядок, організованість і робота. Він дисциплінує і підвищує відповідальність за доручену справу. Контроль здійснюється Радами народних депутатів та їх виконавчими органами, Міністерством екології та природних ресурсів, його органами на місцях та іншими спеціально вповноваженими державними органами.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Управління в галузі екології здійснюється з різних підходів: з позицій безпосередньої чи представницької демократії або з позицій владного розпорядження держави як єдиного і повноважного виразника волі народу — власника всіх природних багатств країни.

Управління у галузі екології повинно здійснюватись на науково - обґрунтованих засадах, з обов'язковим врахуванням об'єктивних екологічних законів, оскільки порушення механізму їх дії може спричинити порушення екологічного балансу природних систем і тим самим призвести до неворотних змін та руйнування екологічного благополуччя.

IV. ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ ТА ЇХ КОМПЕТЕНЦІЯ

Державне управління у сфері використання й охорони навколишнього природного середовища здійснюють ВРУ, КМУ, місцеві Ради народних депутатів та їх виконавчі органи, а також спеціально вповноважені на те державні органи і громадські організації.

Кожний із зазначених органів здійснює управління в межах своєї компетенції та притаманними йому методами. Вищі органи державної влади і управління приймають закони, постанови, інші правові акти, спрямовані на забезпечення раціонального використання і охорону природних ресурсів. Місцеві органи державної влади і управління приймають свої природоохоронні акти і контролюють виконання законодавчих актів, прийнятих вищими органами влади у цій галузі.

До виключної компетенції *Верховної Ради України* віднесено:

- визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- затвердження державних екологічних програм;
- визначення правових основ регулювання відносин у галузі природокористування і охорони навколишнього природного середовища;
- визначення повноважень Рад народних депутатів, порядку організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;
- встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, статусу потерпілих громадян та **оголошення** таких зон на території республіки.

ВРУ може приймати до свого розгляду й інші питання в цій галузі.

Кабінет Міністрів України:

- здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою екологічної політики;
- забезпечує розробку державних, республіканських, міждержавних і регіональних екологічних програм;
- координує діяльність міністерств, відомств, інших установ та організацій України в питаннях охорони навколишнього природного середовища;

- встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів;
- встановлює порядок визначення плати та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього;
- приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- вирішує інші питання в цій галузі.

Широкими повноваженнями в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів наділені місцеві Ради народних депутатів та їх виконавчі органи. Згідно з діючим законодавством щодо правового регулювання використання і охорони природних ресурсів місцеві органи влади і управління:

- забезпечують реалізацію екологічної політики України, екологічних прав громадян;
- затверджують з урахуванням екологічних вимог проекти планування і забудови населених пунктів;
- затверджують місцеві екологічні програми;
- здійснюють контроль за дотриманням законодавства щодо охорони навколишнього середовища;
- припиняють господарську діяльність підприємств, установ і організацій місцевого підпорядкування в разі порушення ними законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища;
- здійснюють екологічну освіту та екологічне виховання громадян.

Як відомо, державне управління у сфері використання і охорони навколишнього природного середовища здійснюють також спеціально уповноважені на те державні органи: Міністерство екології та природних ресурсів України, Державний комітет лісового господарства України, Міністерство охорони здоров'я України та їх органи на місцях, Державний комітет України по земельних ресурсах, Державний комітет водного господарства України, Комітет України з питань геології та використання надр і деякі інші.

До компетенції Міністерства екології та природних ресурсів і його органів на місцях входить:

- здійснення комплексного управління в республіці, проведення єдиної науково-технічної політики з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, координація діяльності міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій у цій галузі;
- державний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, а також за додержанням норм екологічної безпеки;
- участь у розробці стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;
- здійснення державної екологічної експертизи;
- подання позовів щодо відшкодування збитків і втрат, заподіяних у результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- керівництво заповідною справою, ведення Червоної книги України.

Міністерство екології та природних ресурсів України виконує й інші функції відповідно до положення про нього.

Для забезпечення державного управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду можуть створюватися спеціальні підрозділи Міністерства екології та природних ресурсів України та його органів на місцях.

Управління природними, біосферними заповідниками, національними природними парками, регіональними ландшафтними, дендрологічними, зоологічними парками, парками — пам'ятками садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, ботанічними садами здійснюється спеціальними адміністраціями органів, у віданні яких вони перебувають. До складу таких адміністрацій входять відповідні наукові підрозділи, служби охорони, господарського та іншого обслуговування.

Управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, для яких не створюються спеціальні адміністрації, здійснюється підприємствами, установами та організаціями, у віданні яких перебувають ці території та об'єкти.

Об'єднання громадян беруть участь в управлінні територіями та об'єктами природно-заповідного фонду шляхом:

- внесення пропозицій щодо організації нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, забезпечення їх охорони, ефективного використання і відтворення природних комплексів та об'єктів;
- сприяння державним органам у їх діяльності в цій сфері;
- участі в проведенні екологічної експертизи об'єктів, що впливають чи можуть негативно впливати на стан територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- участі в контролюванні за додержанням режиму таких територій та об'єктів.

Компетенція інших спеціально вповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів визначається законодавством України і положеннями про ці органи.

Громадське управління в галузі використання та охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими об'єднаннями, якщо така діяльність передбачена їх статутами.

Громадські природоохоронні об'єднання мають право:

- брати участь у проведенні перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;
- проводити громадську екологічну експертизу, оприлюднювати її результати і передавати органам, уповноваженим приймати рішення;
- одержувати інформацію щодо стану навколишнього природного середовища, джерел його забруднення, програм і заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- виступати з ініціативою проведення республіканського і місцевих референдумів з питань з охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;
- вносити до відповідних органів пропозиції щодо організації територій то об'єктів природно-заповідного фонду;

- подавати до суду позови щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Система органів управління — це сукупність господарських установ, організацій, підрозділів, об'єднаних у певній підпорядкованості спільною метою їх діяльності та наділених для її досягнення певними повноваженнями з вимогою виконання відповідних функцій.

Система органів управління в галузі екології — це сукупність державних і громадських юридичне самостійних установ і організацій, уповноважених на виконання функцій щодо ефективного використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Організаційна (управлінська) структура системи управління в галузі екології включає органи різного рівня державного (в тому числі місцевого, регіонального) і громадського управління.

Органи державного управління залежно від їх компетенції поділяються на органи загального державного управління і органи спеціального державного управління.

Органи загального державного управління — це уповноважені законодавчими актами органи державної виконавчої влади, до повноважень яких серед інших відносяться і повноваження в галузі екології. Вони здійснюють комплексне державне екологічне управління.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Змістом відносин природокористування є взаємні права та обов'язки природокористувачів. У системі прав та обов'язків природокористувачів можна виділяти загальні та спеціальні права та обов'язки.

Загальні права та обов'язки — це такі, що властиві всім суб'єктам природокористування незалежно від видів об'єктів.

Спеціальні права та обов'язки визначаються в залежності від природного об'єкта і належать користувачам тільки конкретного природного об'єкта (землі, надр, вод тощо).

Реалізація прав та обов'язків в екологічному праві базується на основних принципах:

принцип похідного характеру права природокористування від права власності, який означає, що право природокористування може виникнути лише за згоди власника природного об'єкта. При цьому власник має право встановити **обсяг** і межі здійснення права природокористування, а у випадках порушення екологічного законодавства, умов договору припинити право природокористування;

принцип цільового використання природних об'єктів. Природний об'єкт надається в користування і повинен використовуватись лише у визначених цілях, що відображаються в рішеннях про надання їх у користування. Використання природного об'єкта не у відповідності з цільовим призначенням розглядається як правопорушення і є підставою для прийняття рішення про припинення права природокористування. Цей принцип є єдиним, він однаково відображений у земельному, водному, лісовому, надровому законодавстві;

принцип комплексного природокористування означає реалізацію одночасного використання декількох видів природних об'єктів і їх ресурсів, які взаємопов'язані і розміщені на визначеній території. Одночасно цей принцип має свій галузевий зміст, зокрема у водному законодавстві комплексність використання вод полягає у збалансованому і оптимальному використанні водного об'єкта для різноманітних потреб населення, промисловості, транспорту, у лісовому — у вимозі заготівлі живиці перед заготівлею деревини;

принцип раціонального і ефективного природокористування означає економне, екологічно обґрунтоване природокористування при оптимальному поєднанні економічних та екологічних інтересів суспільства;

Управління у галузі екології повинно здійснюватись на науково-обґрунтованих засадах, з обов'язковим врахуванням об'єктивних екологічних законів, оскільки порушення механізму їх дії може спричинити порушення екологічного балансу природних систем і тим

самим призвести до неповоротних змін та руйнування екологічного благополуччя.

Саме тому зміст управління в галузі екології характеризують нижчевказані принципи:

- принцип законності в регулюванні природокористування та охорони навколишнього природного середовища — передбачає точне та неухильне дотримання всіма державними та громадськими органами і організаціями, посадовими особами і громадянами вимог нормативно-правових актів з питань екології, а також прийняття єдино правильного рішення у випадку колізії застосовуваного законодавства;
- принцип пріоритету охорони навколишнього природного середовища — передбачає прийняття рішення, обумовленого інтересами збереження екологічного благополуччя, тобто максимального збереження екологічних систем і використання їх не на шкоду іншим системам чи природним об'єктам;
- принцип плановості, цілеспрямованості і системності в управлінні природокористуванням та охороною навколишнього природного середовища — сприяє впорядкуванню діяльності управлінських структур, виключенню її дублювання, стихійності прийняття рішень та видачі розпоряджень;
- принцип узгодження різних рівнів і форм управління в галузі екології, яке забезпечувало б його дієвість та ефективність, відповідність нормативних управлінських актів спеціального характеру актам загального характеру.

Управління в галузі екології здійснюється з різних підходів: з позицій безпосередньої чи представницької демократії або з позицій владного розпорядження держави як єдиного і повноважного виразника волі народу — власника всіх природних багатств країни.

Виходячи з цього, розрізняють громадське управління та державне управління в галузі екології.

Громадське управління передбачає впровадження і зміцнення демократичних начал в регулюванні природокористування та охорони навколишнього природного середовища, максимальне залучення громадян суспільства до вказаної діяльності і здійснюється громадськими об'єднаннями та організаціями.

Управління в галузі екології покликане вирішувати багаторівневі проблеми охорони навколишнього природного середовища. Тому залежно від їх значення для суспільства та обумовленого цим рівня

розв'язання екологічних проблем державне управління може здійснюватись на загально-державному та регіональному рівнях.

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, ради народних депутатів та їх виконавчі і розпорядчі органи на місцях, а також спеціально уповноважені на те державні органи, такі як Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і його органи на місцях, інші державні органи, до компетенції яких законодавством віднесено здійснення зазначених функцій.

Державне регулювання здійснюється в різних правових формах:

правотворчій — прийняття рішень, що мають форму закону і його значення;

правозастосовчій — розробка і прийняття нормативних актів, що забезпечують реалізацію правотворчих нормативних актів;

правозабезпечувальній (правоохоронній) — застосування санкцій, визначених правовими нормами, у випадку порушення норм екологічного законодавства.

Повсякденне управління в галузі екології має форму оперативного господарського розпорядження. Здійснюється воно за допомогою адміністративних методів:

- метод наказів і приписів — передбачає точне і неухильне виконання управлінського рішення;
- метод рекомендацій — винесення управлінських рішень, реалізація яких передбачає можливість коригування їх з врахуванням місцевих та об'єктних умов або особливостей;
- метод санкціонування, який ще називають методом обмеженого самоуправління, що передбачає можливість для підпорядкованого органу самостійного прийняття рішення, але виконання його лише після затвердження вищестоящим компетентним органом;
- метод дозволу — повного делегування права прийняття управлінського рішення.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При підготовці до семінару доцільно повторити теми з курсів конституційного та адміністративного права, а також загальні цивільно-правові положення щодо права власності права України.

Слід звернути увагу на аналіз термінології, що використовується в нормативно-правових актах, які регулюють відносини природокористування. Так, в екологічному законодавстві застосовуються терміни “використання” природних ресурсів і “користування” природними ресурсами. Термін “використання” природних ресурсів за змістом ширший, ніж “користування”, він охоплює випадки експлуатації природних ресурсів як на праві дозвільного природокористування, оренди, обмежених речових прав (емфітевзис, суперфіцій, сервітут), так і на праві власності. Термін “користування” позначає використання природних об’єктів особами, що не є їхніми власниками.

Право природокористування виникає з приводу використання різних екологічних об’єктів. Ними можуть бути конкретні природні об’єкти, їх складові частини, які піддаються або не піддаються індивідуалізації, окремі властивості і якості цих об’єктів природи.

Важливим блоком питань теми, що розглядається, є коло підстав виникнення і припинення права природокористування, підстав зміни умов природокористування та обмеження прав природокористувачів. Особливу увагу слід звернути на процесуальний аспект виникнення права природокористування та компетенцію суб’єктів, наділених повноваженнями передавати природні об’єкти в користування.

Загальна характеристика управління у в галузі охорони навколишнього природного середовища передбачає розгляд поняття управління, об’єктів і суб’єктів управлінської діяльності, методів, принципів її здійснення та видів управління в сфері екології.

Необхідно пам’ятати, що система органів державного управління в сфері екології базується на загальновизнаному в теорії управління поділі на органи державного управління загальної компетенції та органи державного управління спеціальної компетенції в сфері охорони навколишнього природного середовища й використання природних об’єктів. У рамках першої групи слід проаналізувати повноваження ВРУ, Президента України, КМУ, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Розгляд органів спеціальної компетенції потрібно розпочинати зі структури, завдань і повноваження Міністерства екології і природних ресурсів України та його органів на місцях. Крім того, до органів спеціальної компетенції включаються органи державного управління в

сфері використання та охорони земель, вод, надр, лісів, тваринного світу, атмосферного повітря, територій і об'єктів природного заповідного фонду. Необхідно також з'ясувати міжгалузеву компетенцію інших центральних органів виконавчої влади, що мають повноваження в сфері охорони довкілля.

Вивчення правового регулювання громадської управлінської діяльності в сфері охорони навколишнього природного середовища доцільно розпочинати з відповідних статей Конституції України, законів «Про громадські об'єднання» та «Про охорону навколишнього природного середовища». Крім того, слід ознайомитися з міжнародно-правовим регулюванням участі громадськості в процесі прийняття рішень, що стосуються довкілля, а також із діяльністю громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища.

Щодо розгляду питання функцій управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, потрібно визначитися з поняттям функцій управління та їх класифікацією, а також окремо провести аналіз кожної групи функцій, в ході якого зупинитися на понятті, меті, завданнях, суб'єктах та об'єктах, а також процесуальному порядку здійснення кожної функції.

[1] Кадастр — це звід (зведення) основних відомостей про той чи інший об'єкт природи. Існують, зокрема, такі державні кадастри: земельний, водний, лісовий, родовищ і проявів корисних копалин, кадастр тваринного світу.

ТЕМА № 3 ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД В УКРАЇНІ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Рекомендована література.....	4
Вступ	6
1. Правове регулювання використання й охорони вод. право водокористування..	8
2. Державне управління і контроль у сфері використання водних ресурсів.....	12
3. Юридична відповідальність за порушення водного законодавства.....	18
Методичні поради щодо підготовки даної теми.....	27

МЕТА ЛЕКЦІЇ: визначити поняття і значення правової охорони вод. Схарактеризувати відповідальність за порушення водного законодавства та дослідити види цієї відповідальності. Зобразити роль органів Національної поліції у забезпеченні охорони вод.

ВСТУП

Вода — одна з найпоширеніших речовин у природі. На гідросферу припадає 71% загальної площі поверхні Землі. Як складова навколишнього природного середовища вода включає води суходолу (річок, озер, льодовиків, штучних водойм, боліт, підземних вод, ґрунтової вологи, снігового покриву), морів, океанів. Загальні запаси води на Землі становлять приблизно 1390 млн. куб. км., з них близько 1340 млн. куб. км. (96,5%) припадає на води Світового океану. Об'єм підземних вод становить понад 23 400 тис. куб. км., у льодовиках міститься 24 064 тис. куб. км. води, в озерах — 176 тис., у болотах — 11,5 тис., у річках — 2,12 тис. куб. км. З усієї води менш як 2% є прісною водою, а доступною для використання — лише 0,3%.

Вода виконує важливі екологічну, культурно-оздоровчу, економічну функції.

Екологічна функція води виявляється в забезпеченні життєдіяльності людини, існування та розвитку рослинного і тваринного світу. Вода входить до складу клітин людини (становить близько 65% маси тіла дорослої людини), тварин і рослин.

Культурно-оздоровча функція води проявляється у використанні водних об'єктів як місця і засіб відпочинку, туризму, рибальства, санаторно-курортного лікування, організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Економічна функція води виявляється у її здатності бути ресурсом для промислового виробництва та іншого господарського використання. Один із найбільших споживачів води — сільське господарство.

Оскільки, зростання матеріального виробництва, чисельності населення призводить до збільшення **обсягів** споживання водних ресурсів, забруднення й виснаження вод, розгляд правової охорони вод є актуальним

І ПИТАННЯ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ Й ОХОРОНИ ВОД. ПРАВО ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Необхідність правового регулювання охорони, використання й відтворення вод викликана низкою чинників:

1) установленим екологічним станом природного об'єкта. Так, розпорядженням КМУ від 17 жовтня 2007 року схвалено Концепцію національної екологічної політики України на період до 2020 року. Серед проблем, на розв'язання яких спрямовано цей правовий документ, можна назвати:

а) втрату значною частиною водних об'єктів своєї природної чистоти й порушення їх здатності до самоочищення;

б) перевищення **обсягу** природного стоку вод у результаті забруднення водних об'єктів сполуками важких металів, азотом, сульфатами, нафтопродуктами й фенолами;

в) скидання в річки в низці областей забруднених вод;

2) зростаючими масштабами споживання: витрати свіжої води на одиницю випущеної продукції в Україні перевищують аналогічні показники порівняно з Францією — у 2,5 разу, Німеччиною й Великобританією — у 4,3 разу;

3) урахуванням таких якостей цього природного об'єкта, як обмеженість і вразливість.

Інститут права водокористування становить сукупність правових норм, що регулюють водні відносини з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, охорону водних об'єктів та запобігання шкідливій дії вод.

Зазначені правові норми містяться у Водному кодексі України, що є головним кодифікаційним актом у сфері використання і охорони вод, а також у інших актах законодавства, прийнятих відповідно до цього кодексу. Відносини у сфері використання вод регулюються також Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та актами законодавства, що регулюють природоресурсні, цивільні, санітарно-гігієнічні, адміністративні, фінансові та інші відносини, пов'язані із водокористуванням.

Суб'єктами користування водними об'єктами є: органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють від імені українського народу права власності на водні та інші природні ресурси, підприємства, установи, організації й громадяни України, а також іноземні юридичні й фізичні особи та особи без громадянства, які здійснюють забір води з водних об'єктів, скидають у них зворотні води або користуються водними об'єктами.

Суб'єкти права водокористування можуть бути первинними і вторинними водокористувачами.

Первинні водокористувачі — це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) — це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними, та за погодженням з органом, який видав дозвіл первинному водокористувачу.

Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Об'єктами права водокористування є усі води (водні об'єкти) на території України, це:

- а) поверхневі води; природні водойми (озера);
- б) водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;
- в) внутрішні морські води та територіальне море.

Всі вони становлять єдиний водний фонд країни.

Залежно від територіального рівня регулювання водних відносин водним об'єктам надається статус загальнодержавного чи місцевого значення.

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать:

- внутрішні морські води та територіальне море;
- підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;
- поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються в межах однієї області, а також їх притоки;
- водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать:

- поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах

однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

— підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Порядок надання водних об'єктів у користування здійснюється відповідно до водного законодавства, яке виділяє загальне та спеціальне водокористування.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безоплатно, без надання відповідних дозволів.

Спеціальне водокористування — це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв та скидання в них зворотних вод. Воно здійснюється юридичними і фізичними особами на підставі дозволу та за плату.

Крім того, залежно від мети використання водних об'єктів виділяють:

— спеціальне водокористування для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення;

— спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для лікувальних, курортних і оздоровчих цілей;

— спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для потреб галузей економіки.

— окремим видом водокористування є скидання стічних вод у водні об'єкти. Таке скидання дозволяється лише за умови наявності нормативів гранично допустимих концентрацій та встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин.

ВИСНОКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, завданням водного законодавства є регламентація правових відносин з метою забезпечення збереження й науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення й галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорона вод від забруднення, засмічення й вичерпання, запобігання шкідливим їх діям і ліквідація

наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорона прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування.

II ПИТАННЯ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ І КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Компетенція органів державної влади і управління в галузі регулювання водних відносин законодавче закріплена у Водному кодексі України. До відання Верховної Ради України у згаданій галузі належить:

- а) законодавче регулювання водних відносин та визначення основних напрямів державної політики в галузі раціонального використання та охорони водних ресурсів;
- б) розпорядження водним фондом України;
- в) затвердження державних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- г) встановлення правового режиму використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у зонах надзвичайних екологічних ситуацій;
- д) регулювання розподілу платежів за спеціальне водокористування;
- е) визначення повноважень місцевих Рад народних депутатів і органів державної виконавчої влади щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- є) вирішення інших питань у галузі законодавчого регулювання водних відносин. У водному законодавстві визначено також право в галузі регулювання водних відносин обласних, районних, сільських, селищних, міських Рад народних депутатів. Належна реалізація цього права є гарантією раціонального використання вод, їх охорони та відтворення водних ресурсів.

До відання Кабінету Міністрів України в зазначеній галузі належить:

- а) реалізація державної політики з питань використання і охорони вод;

- б) здійснення державного контролю за використанням і охороною вод;
- в) визначення пріоритетів водокористування;
- г) забезпечення розробки державних, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод, затвердження регіональних програм;
- д) визначення порядку діяльності органів державної виконавчої влади в галузі використання і охорони вод, координація їх діяльності;
- е) прийняття рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними вимог державного законодавства;
- є) вирішення інших питань у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Спеціально уповноваженими органами державної виконавчої влади в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів є Міністерство екології та природних ресурсів України, Державний комітет водного господарства України, Комітет України з питань геології та використання надр, їхні органи на місцях та інші державні органи. Зокрема, до компетенції Державного комітету водного господарства віднесено розробку та участь у реалізації державних, міждержавних і регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів; забезпечення потреб населення і галузей економіки у водних ресурсах та здійснення їх між-басейного перерозподілу; здійснення заходів щодо екологічного оздоровлення поверхневих вод та нагляду за ними; здійснення контролю за дотриманням режимів роботи водосховищ та водогосподарських систем тощо.

До відання Комітету України з питань геології та використання надр належить: ведення державного обліку підземних вод та водного кадастру; ведення державного моніторингу підземних вод; погодження дозволів на право виконання проектних та будівельних робіт, пов'язаних з видобуванням підземних вод та ін.

Як було зазначено у 1 першому питанні важливою правовою формою охорони вод є контроль за їх використанням і охороною та відтворенням водних ресурсів. *Контроль полягає в забезпеченні додержання всіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства.*

Є два види контролю: державний і громадський. Державний контроль за використанням і охороною вод здійснюється Кабінетом Міністрів України, державними органами охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціальними вповноваженими державними органами.

Громадський контроль за використанням і охороною вод здійснюється громадськими інспекторами, повноваження яких визначається положенням, що затверджується Міністерством екології та природних ресурсів України.

З метою забезпечення збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан вод, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється їх державний моніторинг, який є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища України.

КМУ своєю постановою від 20 липня 1996 р. затвердив «Порядок здійснення державного моніторингу вод», який встановлює основні вимоги до організації державного моніторингу вод, взаємодії міністерств і відомств під час його проведення, до забезпечення органів державної виконавчої влади інформацією для прийняття рішень, пов'язаних із станом водного фонду України.

Суб'єкти державного моніторингу вод постійно удосконалюють його здійснення з метою забезпечення повноти, вірогідності та своєчасності офіційної інформації про стан вод, антропогенної дії на них, а також про вплив цього стану на екосистеми і здоров'я населення.

Для забезпечення екологічної безпеки під час розміщення, проектування нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, пов'язаних з використанням вод, проводиться їх екологічна експертиза, яка сприяє раціональному використанню і охороні вод.

Однією з правових форм охорони поверхневих та підземних вод є їх державний облік, який здійснюється шляхом проведення постійних гідрометричних, гідрохімічних спостережень за кількісними і якісними їхніми характеристиками згідно з програмою, що затверджується цим Комітетом за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України і Державним комітетом водного господарства України.

Завданням державного обліку вод є встановлення відомостей про їх кількість і якість, а також даних про водокористування, на основі яких здійснюється розподіл води між водокористувачами та розроблюються заходи щодо її раціонального використання, охорони відтворення водних ресурсів.

Складовою частиною обліку вод є державний облік водокористування, що здійснюється з метою систематизації даних про забір, використання та скидання зворотних вод і забруднюючих речовин, наявність систем оборотного водопостачання та їх потужність, а також діючих систем очищення вод та їх ефективність тощо. Облік та аналіз стану

водокористування проводиться шляхом подання водокористувачами відповідних звітів до державних органів водного господарства за встановленою формою.

З метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів складається Державний водний кадастр. Він ведеться Державним комітетом водного господарства України, Комітетом України з питань геології та використання надр та Комітетом України з питань гідрометеорології в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Охорону вод забезпечує також економко-правове регулювання раціонального їх використання, до якого слід віднести:

- а) встановлення нормативів плати і розмірів платежів за забір води та скид забруднюючих речовин;
- б) встановлення нормативів плати і розмірів платежів за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту;
- в) надання водокористувачам податкових кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідходних, безвідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, вжиття відповідно до законодавства інших заходів, що зменшують негативний вплив на води;
- г) відшкодування у встановленому порядку збитків, заподіяних водним об'єктам у разі порушення вимог законодавств я.

Плата за спеціальне водокористування здійснюється з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включає плату за забір води з водних об'єктів та скидання в них забруднюючих речовин.

Нормативи плати за спеціальне водокористування і порядок стягнення таких платежів установлює КМУ. Підприємства, установи і організації гідроенергетики та водного транспорту здійснюють плату за діяльність, пов'язану з необхідністю басейнового регулювання водних ресурсів та проведенням заходів щодо попередження і ліквідації наслідків шкідливої дії вод (берегоукріплення, захист від підтоплення територій).

Платежі не звільняють підприємства, установи і організації від плати за спеціальне водокористування. Усі зазначені платежі спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів і підтримання водних об'єктів у належному стані, а також на виконання робіт, пов'язаних з попередженням шкідливої дії вод і ліквідацією її наслідків.

У системі правових заходів використання і охорони вод чільне місце посідає їх стандартизація і нормування. Ці заходи здійснюються з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки вод шляхом установа комплексу взаємопов'язаних нормативних документів, які визначають взаємопогоджені вимоги до об'єктів, що підлягають стандартизації і нормуванню.

Висновки ДО ДРУГОГО питання:

Отже, з метою забезпечення державного управління та охорони вод використовуються різні правові форми, основними з яких є:

- 1) законодавче закріплення компетенції органів державної влади і управління в галузі регулювання водних відносин;
- 2) контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;
- 3) державний облік вод;
- 4) економіко-правове регулювання раціонального використання і охорони вод;
- 5) стандартизація і нормування в галузі використання і охорони вод;
- 6) заборона введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що впливають на стан вод.

ІІІ ПИТАННЯ

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Нагляд за додержанням законодавства про використання і охорону вод та відтворення водних ресурсів здійснюють також органи прокуратури відповідно до законодавства.

Склади правопорушень водного законодавства визначені ст. 110 Водного кодексу України, а також КК України та КпАП. Умовно їх можна поділити на три групи:

- порушення права державної власності на води;
- забруднення, засмічення та виснаження вод, невиконання заходів щодо запобігання шкідливій дії вод;
- недотримання умов та вимог щодо водокористування, пошкодження водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації.

Особи, винні у порушенні вимог водного законодавства, притягуються до дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності. Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Дисциплінарна відповідальність застосовується в разі порушення водного законодавства винною особою в процесі виконання трудових обов'язків.

КУпАП передбачається *адміністративна відповідальність* у вигляді штрафу на посадових осіб та громадян за такі порушення водного законодавства:

- порушення права державної власності на води: самовільне захоплення водних об'єктів або самовільне водокористування, переуступка права водокористування, а також укладання інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на води (ст. 48);
- порушення правил охорони водних ресурсів: забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозаборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища; введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню (ст. 59);
- порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення: забруднення і засмічення територіальних і внутрішніх морських вод внаслідок скидів із суден, здійснених без дозволу спеціально уповноважених державних органів або з порушенням встановлених правил; проведення навантажувальних та розвантажувальних робіт, що можуть призвести до забруднення територіальних і внутрішніх морських вод, без дозволу органів державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища, якщо одержання такого дозволу передбачено законодавством України, неповідомлення адміністрації найближчого порту України про проведення внаслідок крайньої необхідності без належного на те дозволу скидання у море шкідливих речовин з судна або іншого плавучого засобу, повітряного судна, платформи чи іншої штучно

спорудженої у морі конструкції, а у випадках скидання з метою поховання — і органу, який видає дозволи на таке скидання, одразу після здійснення або в ході здійснення такого скидання (ст. 59);

— порушення правил водокористування: забір води з порушенням правил водокористування, самовільне проведення гідротехнічних робіт, безгосподарне використання води (добутої або відведеної з водних об'єктів), порушення правил ведення первинного обліку кількості вод, що забираються з водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод, що скидаються (ст. 60);

— пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61);

— невиконання капітаном або іншими особами командного складу судна чи іншого плавучого засобу передбачених чинним законодавством обов'язків по реєстрації в суднових документах операцій із речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, чи сумішами, які містять такі речовини понад установлені норми, внесення зазначеними особами до суднових документів неправильних записів про ці операції або незаконна відмова пред'явити такі документи відповідним посадовим особам (ст. 62).

Адміністративні штрафи накладаються відповідно до виду правопорушення посадовими особами державних органів екології та природних ресурсів, водного господарства, охорони здоров'я.

У випадках, коли у діях порушників водного законодавства є ознаки кримінальних злочинів, орган (посадові особи), що здійснюють державний контроль у сфері використання і охорони вод, готують по них відповідні матеріали і надсилають їх у правоохоронні органи для вирішення питання про притягнення винних осіб до *кримінальної відповідальності*.

КК України (ст. 242) визнає злочином порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Передбачена кримінальна відповідальність й за забруднення моря (ст. 243 КК України) в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських

чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів.

Про незаконний характер зазначених дій має свідчити їх невідповідність Правилам охорони внутрішнього моря і територіальних вод від забруднення та засмічення, затвердженим постановою КМУ від 29 лютого 1996 р. Кримінальна відповідальність передбачається й за недодержання відповідними посадовими особами суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій вимог щодо повідомлення адміністрації найближчого порту України, організації, яка видає дозволи на скидання, відомостей про скидання чи втрати речовин, небезпечних для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, якщо за такі самі дії до зазначених посадових осіб було застосовано адміністративне стягнення.

Згідно з КК України злочинними визнаються також:

- порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також нежиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей (ст. 244);
- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду (ст. 249);
- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин (ст. 250).

Цивільна відповідальність настає незалежно від притягнення винних осіб до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні й фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

У цій сфері застосовуються загальні правила відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, визначені ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Крім того, постановою КМУ від 14 серпня 1996 р. встановлено спеціальний Порядок відшкодування збитків, завданих водокористувачам припиненням права або зміною умов спеціального водокористування. Так, передбачено, що збитки відшкодовуються

юридичними і фізичними особами, які порушили правила спеціального водокористування та охорони вод, що спричинило порушення прав, наданих іншим водокористувачам.

Розмір відшкодування збитків, завданих порушенням водного законодавства, розраховується за спеціальними правилами, методиками. Зокрема, вони містяться в Положенні про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України, затвердженому наказом Мінекобезпеки України від 26 жовтня 1995 р., та Методиці розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, затвердженій наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 р.

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства не звільняє винних від плати за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Відповідальність за порушення екологічного законодавства є складовою комплексного інституту юридичної відповідальності, внаслідок чого їй властиві як загальні риси юридичної відповідальності, так і особливі, зумовлені специфікою сфери застосування. За порушення водного законодавства застосовуються традиційні види відповідальності: цивільна, адміністративна, дисциплінарна, кримінальна.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, вода є одним з видів природних об'єктів. Вода входить до складу всіх елементів біосфери, вона присутня не лише у водних об'єктах (водоймах, річках тощо), а й у повітрі, ґрунті, живих істотах і є найважливішим екологічним чинником у житті наземних організмів, основною частиною протоплазми клітин, тканин, рослинних і тваринних соків. Води становлять середовище перебування представників рослинного і тваринного світу.

Правова охорона й використання вод в Україні забезпечується Конституцією України (1996 р.), Водним кодексом України (1995 р.), Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), «Про питну воду та питне водопостачання» (2002 р.), «Про загальнодержавну програму розвитку водного господарства» (2002 р.) тощо, розпорядженнями й указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України та ін.

Завданням водного законодавства є регламентація правових відносин з метою забезпечення збереження й науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення й галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорона вод від забруднення, засмічення й вичерпання, запобігання шкідливим їх діям і ліквідація наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорона прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Готуючись до семінару, необхідно звернути увагу на ключові поняття вказаної теми та засвоїти їх. При відповіді на семінарському занятті слід будувати свій виступ так, щоб в ньому містились: чітке формулювання теоретичних положень, обґрунтування цих положень і розкриття їх найбільш характерних ознак і властивостей; аргументація та ілюстрація теоретичних положень конкретними прикладами з юридичної практики; обґрунтовані висновки.

ТЕМА № 4. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ РОСЛИННОГО СВІТУ. ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ВИДИ ПРАВА ЛІСОКОРИСТУВАННЯ.

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Рекомендована література.....	4
Вступ	5
1 Загальна характеристика права лісокористування.....	7
2 Організаційно-правові заходи щодо охорони лісів.....	10
3. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства.....	21
Методичні поради щодо підготовки даної теми.....	33

МЕТА ЛЕКЦІЇ: визначити організаційно-правові заходи охорони, відтворення та використання лісів України. Надати визначення відповідальності за порушення лісового законодавства та дослідити її різновиди. Надати характеристику діяльності органів Національної поліції щодо забезпечення додержання правил охорони лісів.

ВСТУП

Ліси є основною складовою навколишнього природного середовища і як будь-який природний об'єкт характеризуються відповідними ознаками: біологічними, екологічними, економічними та юридичними.

Економічне значення лісів полягає у тому, що вони є основним джерелом лісових ресурсів, тобто деревини, технічної й лікарської сировини, кормових, харчових та інших лісових продуктів, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва.

З урахуванням паритету екологічних і економічних ознак ліси України за своїм економічним і господарським значенням поділяють на дві групи (статті 36-41 Лісового кодексу України). Так, до першої групи належать ліси, що виконують переважно природоохоронні функції. Залежно від переваг виконуваних ними функцій ліси першої групи належать до водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних та оздоровчих категорій захищеності. До першої групи належать також ліси на територіях природно-заповідного фонду, лісоплодові насадження і субальпійські деревні та чагарникові угруповання.

До другої групи належать ліси, що поряд з екологічним мають експлуатаційне значення, і для збереження їх захисних функцій, безперервності та невиснажливості їх використання встановлюється режим обмеженого лісокористування.

Юридичне поняття лісів пов'язане з формуванням лісового фонду, який становлять усі ліси на території України (ст. 4 Лісового кодексу України). Особливістю лісового фонду України є віднесення до нього, крім лісів, земельних ділянок, не вкритих лісовою рослинністю, але наданих для потреб лісового господарства.

До лісового фонду не належать: усі види зелених насаджень у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних ділянках, дачних і садових ділянках. На цю рослинність не поширюється правовий режим, встановлений для лісів.

І ПИТАННЯ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ЛІСОКОРИСТУВАННЯ

Право лісокористування є складовою частиною права природокористування, тому йому притаманні всі загальні риси останнього. Разом з тим право лісокористування має певні особливості, що обумовлено формами власності на ліси, їх правовим режимом,

значущістю лісів у виконанні екологічних, економічних, культурно-оздоровчих та інших функцій.

Право лісокористування слід розглядати в двох аспектах — як об'єктивне і як суб'єктивне право.

Об'єктивне право лісокористування — це сукупність правових норм, які регулюють порядок і умови раціонального користування і відтворення лісів, їх охорони і захисту, підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин у зазначеній галузі.

Суб'єктивне право лісокористування слід розуміти як встановлену і гарантовану законом можливість конкретних суб'єктів на безпосередню експлуатацію лісів з метою задоволення потреб у лісових ресурсах, добування їх корисних властивостей.

Для характеристики права лісокористування важливе значення має визначення таких понять, як «ліс», «лісові ресурси» і «лісовий фонд». Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року в редакції від 8 лютого 2006 року (далі — ЛК) визначає «ліс» як тип природних комплексів, в якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємозв'язані в своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище (ст. 1 ЛК України).

Ліси є національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

- ВВРводоохоронні (смуги лісів вздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, смуги лісів, що захищають нерестовища цінних промислових риб, а також захисні лісові насадження на смугах відводу каналів);

- захисні (ліси протиерозійні, приполонинні, захисні смуги лісів вздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси степових, лісостепових, гірських районів, які мають важливе значення для захисту навколишнього природного середовища). До цієї категорії належать також полезахисні лісові смуги, захисні лісові насадження на смугах відводу залізниць, захисні лісові насадження на смугах відводу автомобільних доріг;

- санітарно-гігієнічні та оздоровчі (ліси населених пунктів, ліси зелених зон навколо населених пунктів і промислових підприємств, ліси першого і другого поясів зон санітарної охорони джерел водопостачання та ліси зон округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій).

До першої групи належать також ліси на територіях природно-заповідного фонду (заповідники, національні природні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища, регіональні ландшафтні парки), ліси, що мають наукове або історичне значення (включаючи генетичні резервати), лісоплодові насадження і субальпійські деревні та чагарникові угруповання.

До другої групи належать ліси, що поряд з екологічним мають експлуатаційне значення і для збереження захисних функцій, безперервності та невиснажливості використання яких встановлюється режим обмеженого лісокористування.

Лісовий фонд — поняття значно ширше від поняття лісу. У ЛК України (ст. 4) воно визначається таким чином: «До лісового фонду України належать лісові ділянки, у тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 га». Таким чином, поняття «лісовий фонд» включає не тільки ліси, але і захисні насадження певної площі.

Поняття «лісові ресурси» також істотно відрізняється від понять «ліс» і «лісовий фонд». Лісовими ресурсами є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються в процесі формування лісових природних комплексів (ст. 6 ЛК України).

ВИСНОКИ І ПИТАННЯ

Нині діюче лісове законодавство, на відміну від законодавства минулих років, визначає ліс як сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище (ст. 3 ЛК України). При цьому, як зазначено в Лісовому кодексі, ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезорешуванням виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні), естетичні, виховні та інші функції, мають обмежене експлуатаційне значення.

II ПИТАННЯ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ОХОРОНИ ЛІСІВ

Велика роль в охороні лісів належить організаційно-правовим заходам, що спрямовані на охорону лісів від пожеж, їх збереження від знищення, пошкодження та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб, а також раціональне використання, відновлення лісів і підвищення їх продуктивності.

Характерною ознакою організаційно-правових заходів охорони лісів є те, що вони передують заходам юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства та спроможні запобігати різним порушенням.

Основним організаційно-правовим заходом охорони лісів є ведення лісового господарства на науковій основі. Організаційно-правові заходи охорони лісів притаманні насамперед організації лісового господарства. Воно має своїм завданням забезпечувати правову і технічну регламентацію раціонального ведення лісового господарства і використання лісових ресурсів залежно від природних та екологічних умов, цільового призначення, місця розташування, природного складу лісів, а також функцій, які вони виконують.

Державні органи та постійні лісокористувачі, які здійснюють планування, організацію, ведення лісового господарства і використання лісових ресурсів, **зобов'язані забезпечувати:**

- а) збереження лісів, охорону їх від пожеж, захист від шкідників і хвороб;
- б) посилення водоохоронних, захисних, кліматорегулюючих, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших корисних властивостей лісів з метою охорони здоров'я людей і поліпшення навколишнього природного середовища;
- в) невиснажливе і раціональне використання лісів для планомірного задоволення потреб виробництва і населення в деревині та іншій лісовій продукції;
- г) розширене відтворення, поліпшення породного складу і якості лісів, підвищення їх продуктивності.

Організація лісового господарства **передбачає** ведення державного обліку лісів; поділ лісів за групами та їх віднесення до категорій захищеності; поділ лісів за їх призначенням (експлуатаційні,

водоохоронні, захисні тощо); встановлення віку стиглості лісу, способів порубок і відтворення лісових насаджень, норм використання лісових ресурсів; визначення системи заходів щодо охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів; здійснення інших організаційно-технічних заходів згідно з основними вимогами ведення лісового господарства і використання лісових ресурсів.

З метою забезпечення охорони лісів ведеться розміщення, проектування, будівництво і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що шкідливо впливають на стан і відтворення лісів. Під час виконання зазначених будівельних робіт передбачаються і здійснюються заходи щодо усунення негативної дії шкідливих факторів, зокрема, викидів і скидів забруднюючих речовин, відходів виробництва, підтоплення, осушення та інших видів негативного впливу на ліси.

Організаційно-правові заходи ведення лісового господарства і забезпечення охорони лісів, які передбачені лісовим кодексом, були доповнені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку поділу лісів на групи, віднесення їх до категорії захищеності та виділення особливо захисних земельних ділянок лісового фонду» від 27 липня 1995 р.

Серед організаційно-правових заходів охорони лісів важливе місце посідають відновлення лісів і підвищення їх продуктивності. Відновлення лісів здійснюється на землях, що були покриті лісовою рослинністю (вируби, згарища тощо). На інших землях, призначених для створення лісів, насамперед не придатних для використання в сільському господарстві (яри, балки, піски тощо), здійснюється лісорозведення. Землі, призначені для лісорозведення, переводяться до складу земель лісового фонду відповідно до земельного законодавства.

Питання відновлення лісів та лісорозведення регулюються постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил відновлення лісів і лісорозведення» від 16 січня 1996 р.

Проблема охорони лісів, їх збереження тісно пов'язана з ростом продуктивності лісів.

Для підвищення продуктивності лісів здійснюються:

- роботи з селекції лісового насінництва і сортовипробування найбільш цінних у господарському відношенні деревних порід;
- заходи, спрямовані на підвищення родючості ґрунтів (меліорація земель, запобігання водній і вітровій ерозії ґрунтів, заболоченості, засоленості та іншим процесам, що погіршують стан ґрунтів);
- своєчасний та ефективний догляд за лісовими культурами;

— заходи щодо найбільш повного та ефективного використання земельних ділянок лісового фонду для вирощування лісів, поліпшення їх вікової структури, зменшення площі земель, не покритих лісовою рослинністю, зайнятих чагарниками, рідколіссям, охорона лісів від пожеж та самовільних порубок, захист від шкідників і хвороб.

Для поліпшення якісного складу лісів мають проводитися вирубки догляду за лісом, санітарні вироби та такі, що пов'язані з реконструкцією малоцінних молодняків, інші роботи.

Забезпечення охорони та захисту лісів покладається на центральні та місцеві органи державної виконавчої влади, Верховну Раду Автономної Республіки Крим, місцеві Ради народних депутатів та постійних лісокористувачів.

Місцеві Ради народних депутатів згідно з чинним лісовим законодавством проводять значну роботу по охороні лісів від пожеж. Вони щорічно:

- організовують розробку і вжиття лісокористувачами заходів протипожежної профілактики в лісах;
- залучають до гасіння лісових пожеж населення, протипожежну техніку і транспортні засоби підприємств, установ та організацій; забезпечують добровольців, які здійснюють гасіння лісових пожеж, харчуванням та медичним обслуговуванням;
- сприяють будівництву об'єктів протипожежного призначення, роботі повітряних суден для Лісоохорони; організують через засоби масової інформації пропаганду правил протипожежної безпеки, висвітлення проблем збереження лісів; забезпечують координацію заходів, спрямованих на охорону лісів від пожеж у межах своєї території.

Великі обов'язки щодо охорони і захисту лісів покладені на лісову охорону. Службу лісової охорони складають:

а) лісова охорона спеціально вповноважених державних органів лісового господарства;

б) лісова охорона інших постійних лісокористувачів. Службові особи державної лісової охорони і лісової охорони інших постійних лісокористувачів *мають право:*

— давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення порушень лісового законодавства, встановленого порядку використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, інших порушень, що можуть завдати шкоду лісу;

— відвідувати безперешкодно підприємства, організації, установи для виконання контрольних функцій щодо забезпечення пожежної охорони та захисту лісів;

— доставляти осіб, що порушують лісове законодавство, в органи внутрішніх справ, місцеві органи влади;

— вилучати в осіб, що порушують лісове законодавство, незаконно добуту продукцію лісових користувань, інструменти, обладнання, транспортні та інші засоби, що були знаряддям правопорушення, а також відповідні документи;

— зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю в порядку, передбаченому законодавством.

Заслужують на увагу з точки зору здійснення охорони лісів і обов'язки службових осіб лісової охорони. Вони зобов'язані:

— запобігати порушенням правил охорони і захисту лісів, установленого порядку використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду та іншим діям, що можуть негативно впливати на ліс, та припиняти їх;

— здійснювати заходи щодо підвищення протипожежної стійкості насаджень, запобігання виникненню, розповсюдженню лісових пожеж та їх ліквідації, а також захисту лісів від шкідників і хвороб;

— сприяти лісокористувачам, яким надані земельні ділянки лісового фонду для потреб мисливського господарства, у здійсненні заходів щодо організації мисливського господарства, охорони і розведення диких звірів і птахів.

Працівники лісової охорони підлягають обов'язковому державному страхуванню. Порядок страхування визначається КМУ.

До організаційно-правових заходів охорони лісів слід віднести проведення лісовпорядкування. Це система державних заходів, спрямованих на забезпечення охорони і захисту, раціональне використання, підвищення продуктивності лісів та їх відтворення, оцінку лісових ресурсів, а також підвищення культури ведення лісового господарства.

Під час лісовпорядкування здійснюється:

— визначення меж і внутрішньогосподарська організація територій лісового фонду, що перебуває в користуванні постійних лісокористувачів;

- виконання топографо-геодезичних робіт і спеціального картографування лісів;
- інвентаризація лісового фонду з визначенням природного і вікового складу деревостанів, їх стану, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів;
- виявлення деревостанів, що потребують вирубки, пов'язаної з веденням лісового господарства, заходи щодо відновлення лісів і лісорозведення, меліорації; охорони то захисту лісів тощо, а також визначення порядку і способів проведення цих робіт;
- обґрунтування, поділу лісів на групи віднесення їх до категорії захищеності;
- обчислення розрахункової лісосіки, **обсяг** вирубок, пов'язаних за веденням лісового господарства, та **обсягів** використання інших видів лісових ресурсів;
- визначення **обсягу** робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, охорони лісів від пожеж, захист від шкідників і хвороб, а також інших лісогосподарських робіт.

Лісовпорядкування на всій території України проводиться державними лісовпорядними службами на кошти державного бюджету і за єдиною системою в порядку, встановленому Державним комітетом лісового господарства України за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України.

Охорона лісів багато в чому залежить від виконання обов'язків, які покладені законодавством на лісокористувачів, які поділяються на постійних і тимчасових. Постійні лісокористувачі зобов'язані:

- а) забезпечувати відтворення, охорону, захист і підвищення родючості ґрунтів, продуктивність лісових насаджень і посилення їх корисних властивостей, виконувати інші вимоги законодавства щодо ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів;
- б) дотримуватися науково обґрунтованих норм і порядку спеціального використання деревних та інших ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду;
- в) вести лісове господарство, здійснювати спеціальне використання лісових ресурсів та користуватися земельними ділянками лісового фонду способами, які б забезпечували збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створювали сприятливі умови для їх охорони, захисту, використання та відтворення;

г) вести первинний облік лісів;

д) забезпечувати охорону рідкісних видів рослин і тварин, рослинних угруповань відповідно до природного законодавства;

е) своєчасно вносити платню за використання лісових ресурсів;

є) не порушувати законні права тимчасових лісокористувачів.

На охорону лісів спрямовані й обов'язки тимчасових лісокористувачів.

Підприємства, установи, організації та громадяни, діяльність яких впливає на стан і відтворення лісів, зобов'язані згідно з законодавством України погоджувати з державними органами лісового господарства, державними органами охорони навколишнього природного середовища та іншими органами проведення організаційних, санітарних, технологічних та інших заходів щодо охорони і захисту лісів.

Широке коло організаційно-правових заходів охорони лісів передбачено «Санітарними правилами в лісах України», які затверджені постановою КМУ від 27 липня 1995 р.

Достатньо дійовим організаційно-правовим заходом охорони лісів є контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів. Контроль полягає в забезпеченні додержання всіма державними і громадськими органами, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами вимог лісового законодавства.

Передбачається державний і громадський контроль. Державний контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів здійснюється КМУ, Міністерством екології та природних ресурсів, його органами на місцях, іншими спеціально вповноваженими державними органами і місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого та регіонального самоврядування відповідно до законодавства України.

Порядок здійснення державного контролю визначається Лісовим кодексом України та іншими законодавчими актами.

Громадський контроль здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища. Повноваження громадських інспекторів визначаються Положенням, що затверджується Міністерством екології та природних ресурсів.

Лісове законодавство передбачає компетенцію державних органів у галузі управління і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів. Зокрема, передбачена компетенція КМУ,

Міністерства екології та природних ресурсів України, Державного комітету лісового господарства України.

До компетенції КМУ в галузі управління і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів віднесено вирішення таких питань:

- 1) здійснення державного контролю в зазначеній галузі;
- 2) визначення порядку діяльності органів державної виконавчої влади щодо організації охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- 3) встановлення порядку поділу лісів на групи, віднесення до категорії захищеності та виділення особливо захищених ділянок лісового фонду;
- 4) встановлення лімітів спеціального використання лісових ресурсів державного значення;
- 5) встановлення порядку і нормативів плати за спеціальне використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду;
- 6) затвердження Правил відпуску деревини на пні, рубки лісу, відтворення, охорони і захисту лісів, догляду за лісом, заготівлі технічної та лікарської сировини, інших продуктів лісу, а також користування земельними ділянками лісового фонду;
- 7) забезпечення розробки комплексних державних та регіональних програм у галузі охорони, захисту і відтворення лісів, підвищення їх продуктивності та раціонального використання;
- 8) прийняття рішень про обмеження або тимчасове припинення діяльності підприємств, установ і організацій в порядку, передбаченому законодавчими актами, в разі порушення ними лісового законодавства;
- 9) вирішення інших питань у галузі управління і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів.

До відома Міністерства екології та природних ресурсів України в галузі управління і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів належить:

- а) здійснення комплексного управління в галузі охорони, захисту, використання лісів та їх відтворення;
- б) затвердження нормативів використання лісових ресурсів;
- в) погодження лімітів використання лісових ресурсів;

г) погодження порядку і правил щодо охорони, захисту;

використання та відтворення лісових ресурсів, що розроблюються Державним комітетом лісового господарства України;

д) погодження проектів актів законодавства щодо порядку і нормативів плати за спеціальне використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду;

е) участь у розробці комплексних державних та регіональних програм у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

є) здійснення державної екологічної експертизи проектів розміщення об'єктів лісового господарства;

ж) здійснення державного контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів;

з) вирішення інших питань у цій галузі.

Широкими повноваженнями в галузі управління і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів наділений Державний комітет лісового господарства України. До його відання, зокрема, належать:

ведення державного лісового кадастру, обліку лісів; організація ведення лісового господарства, включаючи питання охорони, захисту, раціонального використання лісових ресурсів та відтворення лісів; розробка норм, правил та інших нормативних документів; розробка та організація комплексних та регіональних програм.

Нормативні акти Державного комітету лісового господарства України є обов'язковими для інших центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, а також підприємств, установ, організацій та громадян.

Охороні лісів сприяють такі заходи, як плата за використання лісових ресурсів та економічне стимулювання захисту, раціонального використання та відтворення лісів.

Відповідно до чинного законодавства загальне використання лісових ресурсів є безкоштовним. Платним є спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення дослідних робіт.

Плата справляється за встановленими таксами або орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів.

Лісове законодавство передбачає такий організаційно-правовий захід охорони лісів, як припинення робіт, небезпечних для природного стану лісів і їх відтворення.

На підставі ст. 102 Лісового кодексу України місцеві Ради народних депутатів, державні органи охорони навколишнього природного середовища, лісового господарства та інші уповноважені державні органи України в межах своєї компетенції в порядку, визначеному законодавчими актами, припиняють роботи, що здійснюються підприємствами, установами, організаціями і громадянами, якщо під час їх проведення не виконуються встановлені технологічні, санітарні та інші спеціальні вимоги щодо безпеки природного стану лісів та їх відтворення.

Висновки ДО ДРУГОГО питання:

Отже, основним і найпершим заходом охорони лісів є створення міцної правової бази їхнього раціонального використання і охорони, а саме: розробка і прийняття необхідних лісових законодавчих актів, а також їх своєчасне поновлення в залежності від потреб життя. Лісове законодавство завжди розглядалось як важливий засіб раціонального використання і охорони лісів. Проте на практиці допускалося немало правопорушень щодо лісів. Це обумовлювалося наявністю великої кількості некодифікованих актів лісового законодавства, що утруднювало діяльність органів лісового господарства, лісокористувачів, усіх суб'єктів лісових правовідносин. З прийняттям нового Лісового кодексу України зазначений недолік усувається.

ІІІ ПИТАННЯ

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЛІСОВОГО

ЗАКОНОДАВСТВА

За загальним правилом особи, які вчинили правопорушення лісового законодавства, підлягають юридичній відповідальності. Загальний перелік таких порушень закріплений у ст. 98 Лісового кодексу України.

Особливості застосування різних видів юридичної відповідальності (цивільно-правової, адміністративної, кримінальної та дисциплінарної) визначені спеціальним законодавством.

Дисциплінарна відповідальність у галузі охорони, захисту і користування лісами настає для керівників та працівників лісогосподарських підприємств, установ, організацій за порушення установлених правил використання лісових ресурсів, які вони зобов'язані виконувати в межах посадових повноважень. Застосування дисциплінарної відповідальності здійснюється в порядку, передбаченому Кодексом законів про працю України.

Цивільно-правова відповідальність. Сутність цивільно-правової відповідальності полягає в обов'язку фізичних і юридичних осіб відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених як цивільним, так і лісовим законодавством. Це пов'язано з широким застосуванням при обчисленні шкоди таксового та витратного методів, які є об'єктом регулювання лісового законодавства.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 1996 р. затверджені такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству. Вони стосуються: пошкодження дерев і чагарників до ступеня неприпинення росту; знищення або пошкодження лісових культур, насаджень і молодняка природного походження та самосіву на землях, призначених для лісовідновлення та лісорозведення; знищення або пошкодження сіянців та саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях; самовільного сінокосіння і випасання худоби; знищення і пошкодження лісогосподарських та відмежувальних знаків; знищення або пошкодження мурашників; пошкодження сіножатей та пасовищних угідь; знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів; незаконна порубка і пошкодження дерев і чагарників до ступеня припинення росту; самовільна заготівля (збирання) недеревних рослинних ресурсів у порядку спеціального використання, а також загального використання на ділянках, де це заборонено чи допускається тільки за спеціальним дозволом.

Кратність розміру стягнень визначається пропорційно до неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відповідно до характеру порушень. Наприклад, за пошкодження дерев і чагарників до ступеня неприпинення росту одного дерева діаметром (у корі біля шийки кореня в сантиметрах) до 10 см — 0,2 щодо лісів першої групи та 0,1 щодо

лісів другої групи; до 12,0 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян залежно від групи лісів.

Витратний спосіб відшкодування шкоди застосовується також у випадках, коли ліси пошкоджені пожежею, небезпечними речовинами, матеріалами, предметами. Так, розміри стягнень за шкоду, заподіяну лісовому господарству підприємствами, установами, організаціями і громадянами, через пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, промисловими та комунально-побутовими викидами (скидами) і покидьками, а також через пошкодження лісу внаслідок підпалу або порушень правил пожежної безпеки в лісах становлять: стягнення за пошкодження лісових культур і насаджень природного походження, яке обчислюється в десятикратному розмірі діючих такс на деревину, що відпускається на пні, за першим розрядом у всіх таксових поясах без застосування встановлених норм зниження такс; вартість робіт по припиненню негативного впливу на насадження зазначених факторів або гасіння лісової пожежі; вартість робіт по очищенню території; вартість робіт, пов'язаних з вирощуванням лісових насаджень до віку деревостанів, що пошкоджені зазначеними негативними факторами.

За допомогою такс обчислюється також розмір стягнень за шкоду, заподіяну лісовому господарству підприємствами, установами, організаціями та громадянами знищенням, пошкодженням чи незаконною рубкою окремих дерев, груп дерев, чагарників на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках, що не належать до лісового фонду.

У разі порушення лісозаготівельними організаціями, іншими установами та громадянами Правил відпуску деревини на пні в лісах України вони несуть деліктну (позадовірну) майнову відповідальність у розмірах стягнень, визначених постановою КМУ від 29 липня 1999 р. В основу розмірів майнових стягнень покладено такси на деревину лісових порід, що відпускається на пні, розмір майнових втрат на вирощування лісу тощо. Наприклад, за рубку дерев, не на призначених для цього ділянках, рубку без лісорубного квитка (ордера), в матеріалах відведення, а також за пошкодження цих дерев до ступеня припинення росту — десятикратна таксова вартість незаконно зрубаної або пошкодженої деревини; за несвоєчасне наступне оформлення лісорубних квитків (ордерів) на рубку дерев — трикратна таксова вартість зрубаної деревини; за незадовільне або несвоєчасне очищення місць рубок від порубкового залишку, захаращення просік, доріг і смуг завширшки 30 метрів, прилеглих до лісосік, — двократна вартість витрат на очищення; термін з урахуванням наданої відстрочки, а також за зберігання її в лісі у літній період з порушенням вимог Санітарних правил у лісах України — двократна таксова вартість деревини тощо.

Майнова (таксова) відповідальність за шкоду, заподіяну видам рослин (лісових), занесених до Червоної книги України, визначається постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. Особливістю цієї відповідальності є встановлення більш значних розмірів майнових стягнень за шкоду, заподіяну цим видам рослин, що обчислюються у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян.

Відшкодування шкоди за порушення лісового законодавства застосовується до винних осіб незалежно від того, несуть вони адміністративну або кримінальну відповідальність чи ні.

Адміністративна відповідальність. Підставою для притягнення винних осіб у порушенні вимог лісового законодавства є відповідне адміністративне правопорушення (проступок), передбачене КУпАП.

Усі адміністративні правопорушення у цій галузі поділяють на кілька груп. До першої групи належать проступки, спрямовані на порушення права державної власності на ліси: самовільна переуступка права лісокористування, а також укладання інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на ліси (ст. 49); використання ділянок земель державного лісового фонду для розкорчовування, спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів тощо без належного дозволу на використання цих ділянок (ст. 63); порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівля і вивезення деревини та заготівлі живиці (ст. 64); незаконна порубка і пошкодження дерев і чагарників, знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також молодняка природного походження і самосіву на площах, призначених під лісорозведення (ст. 65); перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів, у тому числі лісових ресурсів (ст. 922).

До другої групи належать: знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66); знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем; порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі або поширення її на значній площі (ст. 77); самовільне випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, рослинності або її залишків у смугах відводу автомобільних доріг і залізниць, а також опалого листя у парках, інших зелених насадженнях та газонах у населених пунктах без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища або з порушенням умов такого дозволу (ст. 77).

Третю групу становлять порушення правил використання лісових ресурсів: здійснення лісових користувань невідповідно до мети або вимог, передбачених у лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку

(ст. 67); самовільний сінокос і випас худоби в лісах та на землях державного лісового фонду, не вкритих лісом; самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо, де це заборонено або допускається тільки за лісовим квитком; збирання дикорослих плодів, горіхів, ягід тощо з порушенням установлених строків їх збирання (ст. 70); пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69); пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, промисловими і комунально-побутовими викидами, відходами і покидьками, що спричиняє його усихання чи захворювання (ст. 72); засмічення лісів побутовими відходами і покидьками (ст. 73).

До четвертої групи правопорушень належать: порушення правил та інструкцій по відновленню, поліпшенню стану і породного складу лісів, підвищенню їх продуктивності, а також по використанню ресурсів спілої деревини (ст. 68); введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, транспортних шляхів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає шкідливому впливу на стан і відтворення лісів (ст. 71); знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74); знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75).

П'ята група — це порушення за незаконне вивезення з України або ввезення на її територію об'єктів рослинного світу, в тому числі ботанічних колекцій, ті ж дії щодо видів рослин, занесених до Червоної книги України, або використання і охорона яких регулюється відповідними міжнародними договорами України (ст. 88); порушення порядку придбання чи збуту об'єктів рослинного світу (ст. 88¹); порушення умов зростання рослин, занесених до Червоної книги України, невиконання вимог наданих дозволів на вилучення з природного середовища та здійснення інших видів використання рослин, занесених до Червоної книги України, а також порушення умов утримання рослин цих видів у ботанічних садах, дендрологічних парках, інших спеціально створених умовах, що призвело до їх загибелі (ст. 90), порушень правил створення поповнення, зберігання, використання, або державного обліку ботанічних колекцій та торгівля ними (ст. 882).

Самостійне значення має порушення, передбачене ст. 153 кодексу: знищення або пошкодження зелених насаджень, окремих чагарників, газонів, квітників та інших об'єктів озеленення в населених пунктах, невжиття заходів щодо їх охорони, а також самовільне перенесення в інші місця під час забудови окремих ділянок, зайнятих об'єктами озеленення.

На винних у порушенні лісового законодавства за зазначені правопорушення накладаються такі види адміністративних стягнень: штрафи — на громадян — від 0,1 до 2 неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян, на посадових осіб — від 0,4 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; конфіскація незаконно добутого, об'єктів, знарядь і засобів вчинення правопорушення.

Суб'єктами на застосування адміністративних санкцій накладати адміністративні стягнення за лісопорушення є органи Держкомлісгоспу України (ст. 241) та органи Мінприроди України (ст. 2422).

Кримінальна відповідальність. Ця відповідальність передбачена за кілька злочинних діянь у галузі лісокористування та охорони лісів. Зокрема, відповідно до ст. 245 КК України знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Позбавлення волі не звільняє винних осіб від відшкодування збитків, завданих цим злочином.

Кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу передбачена ст. 246 кодексу, за якою карається незаконна порубка дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяло істотну шкоду, а також вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших охоронюваних лісах.

Ці дії зумовлюють покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк від шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, під порушенням лісового законодавства слід розуміти протиправну дію або бездіяльність, яка завдає шкоди лісам або земельним ділянкам лісового фонду чи не завдає такої шкоди, але направлена проти встановленого порядку користування лісами, а також земельними ділянками лісового фонду і передбачає юридичну відповідальність винної в цьому особи. Перелік порушень лісового законодавства міститься в ст. 98 ЛК України, а відповідальність за них настає відповідно тяжкості вчиненого злочину.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, ліси — це самостійний і відтворюваний об'єкт природи і складова навколишнього природного середовища; об'єкт рослинного світу; об'єкт державної власності у вигляді сукупності дерев, чагарників, іншої лісової рослинності, ґрунтового покриву; джерело одержання деревини та іншої лісової продукції, що є базою для ведення різних галузей господарювання; об'єкт природи, який виконує кліматорегулюючі, захисні, водоохоронні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції та який впливає на навколишнє природне середовище; розміщений на спеціально виділених землях і зареєстрований у державних лісооблікових документах як ліс, об'єкт власності, управління, використання та охорони.

З метою здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів України від знищення, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, спрямованих на захист від шкідників і хвороб, на раціональне використання і відтворення, в державі забезпечується правова охорона лісів, яка полягає в нормативному регулюванні суспільних відносин у цій сфері. Система правових норм, які регулюють суспільні лісові відносини на основі права державної власності на ліси і особливих принципів, становить самостійну галузь права — лісове право України.

Відносини державного управління в цій галузі виникають у сферах планування, прогнозування, обліку і ведення лісового кадастру, контролю, надання лісів у користування тощо й базуються на праві власності держави на ліси.

Лісове право керується відповідною системою принципів, у яких відображені найбільш суттєві риси суспільних відносин та вимог, що встановлюються до правового регулювання, реалізації правових норм.

Лісове право входить також до системи природоресурсного права як комплексної галузі права, яке у свою чергу складається із відповідних галузей, спрямованих на регулювання суспільних відносин щодо використання та охорони земель, вод, надр, тваринного світу, атмосферного повітря, в тому числі лісів.

Систему лісового права України становлять такі правові інститути, як: право власності на ліси; право лісокористування; правові засади управління в сфері використання та охорони лісів; правова охорона лісів; відповідальність за порушення лісового законодавства.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Підготовку до семінару необхідно розпочати з вивчення юридичних термінів, які стосуються теми: ліс, лісова рослинність. Необхідно звернути увагу, що норми ЛК України мають спеціальний характер і стосуються лісової рослинності та лісу як комплексного природного утворення. Ліси України можуть перебувати в державній, приватній і комунальній власності. Необхідно пригадати загальні положення про власність на природні ресурси і, спираючись на норми ЗК і ЛК України, з'ясувати, як розмежовуються державні і комунальні ліси, які ділянки лісу можуть перебувати в приватній власності, а також врахувати встановлені для власників лісів обмеження в користуванні та розпорядженні лісами.

Слід пам'ятати, що чинна редакція ЛК допускає право постійного користування лісами лише для державних і комунальних спеціалізованих лісгосподарських підприємств або державних чи комунальних підприємств, в яких створені спеціалізовані лісгосподарські підрозділи. Саме постійні лісокористувачі мають виключне право на заготівлю деревини. Вони ж наділені найбільш широким колом обов'язків стосовно охорони, захисту та відновлення лісів. Тимчасове лісокористування буває довгостроковим (до 50 років) і короткостроковим (до 1 року). Таке користування здійснюється для визначених ЛК потреб без вилучення земельних ділянок лісгосподарського призначення у постійних лісокористувачів.

Підстави та порядок виникнення права лісокористування залежать від виду лісокористування. Особливу увагу слід звернути на порядок видачі та призначення лісорубного квитка і лісового квитка, також детально вивчити положення, які стосуються підстав припинення права лісокористування, плати за спеціальне лісокористування організації та порядку ведення лісового господарства.

ТЕМА № 5

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ТВАРИННОГО СВІТУ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Рекомендована
література.....4

Вступ5

1 Суб'єкти, види і підстави права використання тваринного світу.....7

2 Правова охорона тваринного світу.....12

3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ.....16

Методичні поради щодо підготовки даної теми.....25

МЕТА ЛЕКЦІЇ: сформувати уявлення курсантів щодо юридичних понять «тваринний світ», правових засад здійснення охорони тваринного світу; з'ясувати порядок використання тваринного світу в загальному та спеціальному порядку. Означити роль органів Національної поліції при охороні тваринного світу

ВСТУП

Тваринний світ є невід'ємним компонентом навколишнього природного середовища, національним багатством України, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей.

Об'єктам тваринного світу притаманні певні юридичні ознаки, які дозволяють вирізнити їх з-поміж інших об'єктів власності чи користування. До представників тваринного світу, що охороняються наведеними законами, належать лише дикі тварини. Відносини в галузі охорони і використання сільськогосподарських, свійських та інших тварин для господарських, наукових, естетичних цілей регулюються не екологічним, а цивільним, аграрним чи іншим законодавством України. Так само в сферу дії згаданих законів не входить охорона і використання залишків викопних тварин.

Об'єктами користування можуть бути як безпосередньо тварини в усій їх біологічній різноманітності на всіх стадіях розвитку, так і їх частини (роги, шкіра тощо), а також продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск, пух тощо.). Житла і споруди тварин, а також території, що є середовищем їх перебування та шляхами міграції, підлягають охороні.

Правовою основою, на якій ґрунтується охорона, використання і відтворення тваринного світу, є Закони України від 13 грудня 2001 року «Про тваринний світ», від 16 травня 1995 року «Про виключну (морську) економічну зону України», від 22 лютого 2000 року «Про мисливське господарство і полювання», від 6 лютого 2003 року «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», інші нормативні акти національного законодавства, а також міжнародні угоди. Завданням законодавства про тваринний світ України є регулювання відносин у галузі охорони, раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу, збереження та поліпшення середовища його перебування, забезпечення умов сталого існування їх видової і популяційної різноманітності.

І ПИТАННЯ

СУБ'ЄКТИ, ВИДИ І ПІДСТАВИ ПРАВА ВИКОРИСТАННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ

Враховуючи можливість існування декількох суб'єктів права власності на тваринний світ, законодавство встановлює, що використання об'єктів тваринного світу може здійснюватись як на праві його власності, так і на праві користування ним.

Власниками або користувачами дикого тваринного світу (тобто суб'єктами права використання його об'єктів) у першу чергу виступають юридичні особи всіх форм власності та підпорядкування (державні мисливські господарства, господарства громадських мисливських товариств або їх колективи, фауністичні приватні підприємства, рибогосподарські об'єднання, наукові та навчальні установи тощо). Означені суб'єкти повинні користуватися тваринним світом згідно з цілями і завданнями їх статутної діяльності. Використання тваринного світу в порядку ведення мисливського і рибного господарства здійснюється з наданням підприємствам, установам, організаціям права користування середовищем перебування тварин — мисливськими угіддями та рибогосподарськими водоймами.

Фізичні особи (громадяни України, а в передбачених законодавством випадках — особи без громадянства й іноземці), які на законних підставах використовують тваринний світ, повинні перш за все бути правосуб'єктними, тобто мати право-і дієздатність на здійснення такого виду природокористування.

Тваринний світ різноманітний, як і види його використання. Тому кожен з користувачів здійснює певний вид користування залежно від цілей та характеру своєї діяльності та інших конкретних обставин.

Чинним законодавством встановлено такі види використання об'єктів тваринного світу:

- мисливство;
- рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин;
- використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях;
- використання корисних властивостей життєдіяльності тварин — природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо;
- використання диких тварин з метою одержання продуктів їх життєдіяльності;
- добування (придбання) диких тварин з метою утримання і розведення у неволі чи напіввільних умовах.

Найбільш поширеними видами користування тваринним світом є мисливство та рибальство, що обумовлює детальнішу правову регламентацію здійснення цих видів діяльності порівняно з іншими видами.

Залежно від ступеня і засобів правового регулювання здійснення наведених видів використання тваринного світу можливе на підставі права загального і спеціального використання його об'єктів.

Загальне використання тваринного світу здійснюється громадянами без вилучення тварин з природного середовища (за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування). Воно провадиться безоплатно для задоволення життєво необхідних потреб — естетичних, оздоровчих, рекреаційних, виховних тощо. Засоби здійснення такого користування можуть бути досить різноманітними. Так, дозволяється спостерігати за тваринами, фотографувати, мітити їх; використовувати корисні властивості життєдіяльності тварин (наприклад, запилювачів рослин) та продукти їх життєдіяльності — мед і віск диких бджіл і т. ін. Наведені дії не повинні спричиняти шкоди тваринам і місцям їх перебування та порушувати права інших користувачів. Тому під час загального використання тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їх жител та біотехнічних споруд, порушення середовища перебування тварин і погіршення умов їх розмноження. При дотриманні таких умов

громадянам гарантується здійснення права загального використання тваринного світу.

До спеціального використання належать усі види користування тваринним світом (за винятком безоплатного любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування), що здійснюються з вилученням (добуванням, збиранням) тварин із природного середовища. Право спеціального використання тваринного світу здійснюється лише за спеціальними дозволами. Вони являють собою офіційні документи, які посвідчують право юридичних чи фізичних осіб на здійснення цього виду природокористування.

Дозволи видаються на підставі затверджених належним чином лімітів граничного використання тварин, тобто науково обґрунтованих **обсягів** можливого вилучення диких тварин з природного середовища. Умови та порядок затвердження лімітів і одержання відповідних дозволів визначаються постановою КМУ від 10 серпня 1992 року із наступними змінами «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення». Згідно з наведеним нормативним актом щорічно за поданням відповідних державних органів галузевого управління природокористуванням Мінприроди затверджує ліміти використання:

- рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, — на підставі подання Державного департаменту рибного господарства (Держрибгоспу) Міністерства аграрної політики України;
- ліцензійних та цінних хутрових тварин мисливських видів — за поданням Державного комітету лісового господарства;
- використання немисливських тварин по кожному їх виду — за зверненнями обласних управлінь екології і природних ресурсів;
- тварин і рослин, що занесені до Червоної книги України, — за зверненнями зацікавлених, як правило, наукових установ.

Затверджені ліміти використання об'єктів тваринного світу доводяться до відома обласних державних адміністрацій та природокористувачів для видачі й отримання відповідних дозволів.

Дозвіл на спеціальне використання тваринного світу — це офіційний документ, що засвідчує право особи на використання конкретних видів (виду) тварин у лімітних межах. Отримання дозволу — це основний, але не єдиний юридичний факт, тобто обставина, на підставі якої виникає відповідне право. Таких фактів, як правило, декілька і вони утворюють складну юридичну сукупність, яку практично неможливо уніфікувати

щодо права користування тваринним світом у всіх його різновидах. Тому внаслідок різноманітності і несхожості видів, умов та підстав спеціального використання тваринного світу є доцільним конкретні підстави і порядок виникнення такого права розглянути далі, при характеристиці особливостей окремих видів користування тваринним світом.

Користувачі об'єктами тваринного світу, крім загальних прав і обов'язків, властивих усім природокористувачам, мають певні права і обов'язки, які обумовлені конкретним видом відповідного права. Так, користувачі можуть:

- в установленому порядку здійснювати спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- мати право власності на добуті в законному порядку об'єкти тваринного світу і доходи від їх реалізації;
- оскаржувати рішення державних органів і посадових осіб, що порушують їх законні права і інтереси;
- вимагати усунення перешкод у здійсненні своїх прав, відшкодування заподіяних збитків та ін.

Права користувачів стосовно використання об'єктів тваринного світу можуть бути обмежені в передбачених законодавством випадках у суспільних інтересах, інтересах інших природокористувачів або якщо того вимагає необхідність охорони тваринного світу.

Користувачі зобов'язані: додержуватися встановлених правил, норм, лімітів і строків щодо об'єкта користування; використовувати тваринний світ способами, що забезпечують стале користування і збереження біологічного різноманіття тварин; своєчасно вносити збір за спеціальне використання тваринного світу; сприяти діяльності органів державного екологічного контролю.

Окрім наведених користувачі можуть мати й інші, більш специфічні обов'язки, що обумовлені конкретним видом використання тваринного світу.

Право спеціального використання може бути припинено на умовах і підставах, передбачених законодавством, у разі: припинення діяльності юридичної особи або смерті громадянина; закінчення строку, на який було видано дозвіл на використання; коли відпала потреба у користуванні або є добровільна відмова від нього; систематичного невиконання користувачем встановлених правил, норм та інших вимог щодо охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу;

надходження вимог щодо припинення названого права від органів екологічного, санітарного чи ветеринарного контролю.

При суттєвих змінах у користуванні раніше виданий дозвіл скасовується, а новий видається в установленому порядку. Припинення права користування об'єктами тваринного світу здійснюється шляхом скасування, тобто визнання нечинним спеціального дозволу.

ВИСНОКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про тваринний світ» використання об'єктів тваринного світу здійснюється на праві власності і праві користування.

Право колективної чи приватної власності на об'єкти тваринного світу повинно бути підтверджено відповідними документами.

Користувачами тваринного світу можуть бути підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства.

Користування об'єктами тваринного світу здійснюється в порядку загального і спеціального використання.

II ПИТАННЯ

Правова охорона тваринного світу

Охорона тваринного світу — це система правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення та раціональне використання об'єктів тваринного світу.

Забезпечення охорони тваринного світу досягається шляхом встановлення науково-обґрунтованих правил, лімітів та норм щодо раціонального використання та відтворення об'єктів тваринного світу, заборони та обмежень у їх використанні, в першу чергу, заборони самовільного спеціального використання.

Заборони та обмеження щодо використання тваринного світу встановлюються з метою його збереження та відтворення, можуть

стосуватися певних видів об'єктів тваринного світу, використання і вилучення їх із природного середовища на певній території чи у певні строки. Так, п. 27 Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання, встановлює строки полювання на кожен вид тварин. Відповідно до нього полювання на перепілку може здійснюватись у серпні-жовтні, на ведмедя — у жовтні-грудні, а на крота — у липні-березні. Конкретні дати відкриття і закриття полювання на той чи інший вид мисливських тварин, норми добування пернатої дичини і хутрових звірів за день полювання та порядок проведення полювання визначаються наказом Мінлісгоспу за погодженням з Мінекобезпеки та іншими заінтересованими міністерствами та відомствами.

Забороняється полювання у заборонені терміни без відповідного дозволу, як і полювання на тварин, не зазначених у дозволі або понад встановлену дозволом норму, полювання у недозволених місцях і т. ін.

З метою охорони тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення, встановлюється особливий режим охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні на території Республіки Крим та областей.

Підставою для занесення до Червоної книги України певних видів тварин і рослин є дані про їх чисельність і динаміку, ареал і зміни умов існування, що підтверджують необхідність вжиття термінових заходів для їх охорони.

Пропозиції про занесення до Червоної книги України видів тварин і рослин можуть вносити відповідні науково-дослідні установи, державні і громадські організації, окремі фахівці, науковці за умови наукового обґрунтування його необхідності.

Рішення про занесення видів тварин і рослин до Червоної книги України приймається Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Охорона тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, забезпечується шляхом:

- встановлення їх особливого правового статусу, що враховується при розробленні законодавчих та інших нормативних актів;
- систематичної роботи щодо виявлення місць їх перебування та зростання, проведення постійного моніторингу за станом популяцій і необхідних наукових досліджень з метою розробки наукових основ їх охорони і відтворення;
- створення системи заповідних та інших об'єктів з охорони видів тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення;

- створення банків їх генофонду, розведення у спеціально створених умовах;
- проведення широкої виховної роботи серед населення, що, власне, стосується охорони не тільки зникаючих видів тварин і рослин.

Охорона тваринного світу включає також охорону середовища перебування, умов розмноження, шляхів міграції тварин. Заходи щодо збереження середовища перебування та умов розмноження тварин повинні передбачатися при розміщенні, проектуванні і забудові населених пунктів, введенні в господарський обіг цілинних земель, заболочених, прибережних, чагарникових територій, лісових користуваннях, проведенні геологорозвідувальних робіт. При розміщенні, проектуванні і будівництві залізничних, шосейних, транспортних магістралей повинні розроблятися і здійснюватися заходи, які б забезпечували збереження шляхів міграції тварин.

Статтею 34 Закону України «Про тваринний світ» забороняється введення в експлуатацію об'єктів і застосування технологій без забезпечення їх засобами захисту тварин та середовища їх перебування.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані вживати заходи для запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів, у тому числі зберігання, транспортування, застосування небезпечних для тварин препаратів, складування, знищення і захоронення промислових відходів, проведення сільськогосподарських, лісозаготівельних та інших робіт, під час експлуатації електричної мережі та транспортних засобів.

З метою збереження об'єктів тваринного світу користувачі зобов'язані подавати допомогу диким тваринам у разі виникнення стихійного лиха та надзвичайних екологічних ситуацій, які загрожують існуванню тварин, і негайно інформувати про такі випадки Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

В інтересах охорони і раціонального використання тваринного світу можуть бути обмежені права власників і користувачів землі, лісів, інших природних ресурсів. З метою запобігання загибелі тварин і погіршення середовища їх перебування Міністерство охорони навколишнього природного середовища і його органи на місцях за погодженням з місцевими державними адміністраціями можуть визначати окремі території, на яких обмежується або забороняється застосування хімічних засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших препаратів.

Закон забороняє самовільне переселення, в тому числі вивезення за кордон, акліматизацію і схрещування тварин. Така діяльність допускається в науково-дослідних і господарських цілях з урахуванням

висновків відповідних наукових організацій з дозволу органів Мінприроди за погодженням із спеціально уповноваженими державними органами у галузі ведення мисливського і рибного господарства.

Висновки до ПЕРШОГО питання:

Важливе значення для забезпечення охорони тваринного світу має виховання громадян у дусі гуманного ставлення до тварин, пропаганда цих питань у засобах масової інформації і здійснення державного контролю у галузі охорони та використання об'єктів тваринного світу.

ІІІ ПИТАННЯ

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ТВАРИННИЙ СВІТ

Юридична відповідальність за порушення фауністичного законодавства є одним із засобів правової охорони тваринного світу. Вона настає за правопорушення у цій сфері.

Стаття 63 Закону «Про тваринний світ», ст. 42 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» містять загальний перелік правопорушень щодо цього. За їх вчинення до винних осіб може бути застосована дисциплінарна та адміністративна, цивільно-правова, кримінальна відповідальність.

Дисциплінарна відповідальність у сфері охорони і користування тваринним світом не має якихось особливостей і застосовується на загальних підставах, передбачених Кодексом законів про працю України.

Адміністративна відповідальність. Підставою для притягнення винних осіб до цього виду відповідальності є адміністративне правопорушення, тобто порушення встановленого правопорядку в галузі охорони і використання тваринного світу, що зумовлює адміністративну відповідальність винної особи.

Усі адміністративні правопорушення в цій галузі, передбачені КУпАП, умовно поділяють на групи, що стосуються:

- права державної власності на тваринний світ - ст. 50;
- охорони тваринного світу — ст.ст. 76, 85^і, 86^і, 87, 89, 90;
- використання об'єктів тваринного світу — ст.ст. 85, 912;
- порядку управлінської і підприємницької діяльності — ст.ст. 88, 88^і, 88^², 163, 166, 188^⁵.

Основними видами адміністративних стягнень є: штрафи у розмірах від 0,1 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; конфіскація незаконно добутих об'єктів тваринного світу, рушниць та інших знарядь і засобів учинення правопорушення, які є особистою власністю порушника; позбавлення права полювання на строк до трьох років з конфіскацією мисливської зброї.

Розглядати справи про адміністративні правопорушення в галузі використання, відтворення і охорони тваринного світу уповноважені органи рибоохорони, мисливського господарства, охорони навколишнього природного середовища України, а також районні (міські) суди за місцем затримання порушника.

Цивільно-правова відповідальність. Для цього виду відповідальності характерне те, що розмір шкоди, як правило, визначений фауністичним законодавством у вигляді такс — конкретних, попередньо обрахованих і закріплених у законодавстві грошових сум, розмірів збитків за кожну одиницю тварин залежно від виду тварин, їх екологічної цінності, оптимальних витрат на відтворення об'єктів, яким завдана шкода. Якщо неможливо зафіксувати кількість загинув тварин (загибель риби у водоймах від отруєння), то підрахунок збитків обчислюється на підставі спеціальних методик, розроблених і затверджених спеціально уповноваженими державними органами. У випадках, коли розмір відшкодування збитків не визначений спеціальним законодавством про охорону тваринного світу, застосовуються статті 1166, 192 ЦК України.

Так, за збитки, заподіяні незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів, крім видів, занесених до Червоної книги України, затверджені такси для нарахування розміру стягнення спільним наказом Мінлісгоспу України та Мінекобезпеки України від 12 березня 1996 р. Розмір стягнення пропорційний кратності неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Наприклад, за незаконне добування або знищення бурого ведмеда розмір стягнення становить ПО неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Розмір збитків, заподіяних незаконним добуванням чи знищенням тварин, занесених до Червоної книги України, визначається відповідно

до постанови КМУ від 1 червня 1993 р., зі змінами від 8 червня 1996 р. та залежить від категорії тварин (що зникають; рідкісні; уразливі тощо).

За шкоду, завдану незаконним добуванням чи знищенням диких звірів і птахів або руйнуванням їх жител, місць перебування і розмноження на територіях природно-заповідного фонду, для обчислення розміру шкоди застосовуються такси, затверджені постановою КМУ від 21 квітня 1998 р. Так, за незаконне добування або знищення: одного бурого ведмеда застосовується такса в сумі 3000 гривень; за лося, оленя плямистого - 2000 грн.; за свиню дику - 850 грн.; за осетра - 550 грн. тощо.

Майнова відповідальність за шкоду, заподіяну рибним запасам, може обчислюватись як за допомогою таксового та розрахункового способів, тобто як за допомогою такс, так і за допомогою методик. Так, громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, винні в незаконному добуванні (збиранні) або знищенні цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу, несуть відповідальність згідно з постановою КМУ від 19 січня 1998 р., якою затверджені такси для обчислення розміру відшкодування зазначених збитків. Зокрема, зазначеною постановою затверджено три види такс, за якими, у кратності неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб, водних безхребетних та водних рослин у рибогосподарських водоймах України (наприклад, осетер - 30, форель - 3 тощо); водних безхребетних і водних рослин, що є природним багатством континентального шельфу України (краб - 0,3; молюски - 0,006 тощо); живих організмів у виключній (морській) економічній зоні України, а також анадромних видів риб, що утворюються у річках України за межами цієї зони (осетер, севрюга - 30; кефаль - 3 тощо).

Юридичні особи, в тому числі іноземні, громадяни, які завдали шкоди рибному господарству незаконним виловом риби, іншими порушеннями, відшкодовують її у порядку, визначеному Методикою розрахунків збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення правил рибальства та охорони рибних запасів, затвердженою Мінприроди та Держрибгоспромом України 11 вересня 1992 р.

Збитки, заподіяні рибному господарству внаслідок забруднення рибогосподарських водойм стічними водами та шкідливими речовинами, обчислюються відповідно до Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затвердженої Мінекобезпеки України 18 травня 1995 р. Ці методики допомагають здійснювати підрахунки збитків на підставі спеціальних формул по кожному виду порушень і по кожній стадії їх розвитку з визначенням

загальних втрат рибного господарства спочатку в натуральному, а потім вартісному вираженні.

Крім відшкодування збитків, незаконно добуті об'єкти тваринного світу підлягають вилученню у правопорушника і передачі для реалізації торговельним або заготівельним організаціям.

За неможливості вилучення незаконно добутого порушник відшкодовує його вартість, яка обчислюється, виходячи з ринкових цін на м'ясо, шкіру, хутрову та іншу сировину вищого сорту, що діють на час відшкодування у розмірах, - визначених ст. 43 Закону України «Про мисливське господарство та полювання».

Доходи від відшкодованих збитків, реалізації незаконно добутих об'єктів тваринного світу або продукції, виробленої з них, чи їх вартості, підлягають зарахуванню до Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища.

Кримінальна відповідальність регулюється КК України. Він передбачає ряд складів злочинів у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. Зокрема, ст. 248 до кримінально караних відносить незаконне полювання, тобто полювання в заборонений час або в не дозволених місцях, забороненими знаряддями і способами, що завдало значної шкоди, або полювання на заборонених звірів і птахів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Встановлена також кримінальна відповідальність за: незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249); проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250); порушення середовища перебування рибних запасів морських ссавців і водних безхребетних (живих ресурсів моря) у межах континентального шельфу України (ст. 244); порушення правил охорони вод, забруднення водних об'єктів, у тому числі моря, а так само забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами, якщо вони призвели до захворювання людей, масового знищення об'єктів тваринного і рослинного світу у великих розмірах (статті 241, 242, 243); порушення ветеринарних правил (ст. 251); проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту довкілля, якщо таке створило небезпеку тяжких екологічних аварій або екологічних катастроф, загибель або масове захворювання населення або тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 253); порушення правил екологічної безпеки, якщо це спричинило тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 236); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 237); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан, який негативно впливає на тваринний світ (ст. 238); забруднення або псування земель, якщо це спричинило тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 239);

порушення правил охорони надр, якщо це спричинило тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 240).

До винних осіб застосовуються штрафи, обмеження та позбавлення волі, конфіскація знарядь і засобів полювання чи промислу та всього добутого.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Притягнення винних осіб до адміністративної чи кримінальної відповідальності не звільняє їх від відшкодування збитків, заподіяних ними внаслідок порушення законодавства у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, у порядку та розмірах, встановлених законодавством України. Проте законодавство передбачає й добровільне відшкодування збитків.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Роль, яку відіграють тварини в житті і виробничій діяльності людини, є визначальною в забезпеченні охорони тваринного світу, яка включає в себе систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення та раціональне використання об'єктів тваринного світу.

Відносини в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у неволі чи напіввільних умовах, на суші, у воді та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Завданням законодавства України про охорону, використання і відтворення тваринного світу є, крім того, збереження і поліпшення середовища перебування диких тварин, забезпечення умов постійного існування всього їх різноманіття у стані природної волі, неволі чи напіввільних умовах.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При аналізі поняття «тваринний світ» необхідно взяти до уваги, що воно не охоплює сільськогосподарських та інших свійських тварин, проте включає об'єкти дикої фауни, що утримуються в неволі або напіввільних умовах. Використання об'єктів тваринного світу в Україні можливо як на праві власності, так і на праві користування. Власниками об'єктів тваринного світу є держава, територіальні громади, фізичні та юридичні особи, зокрема й іноземні, які набули права власності на законних підставах. Коло користувачів об'єктів тваринного світу законодавством не обмежується також, хоча в деяких випадках вимагається наявність спеціальної правосуб'єктності громадян та юридичних осіб. Наприклад, здійснення полювання зі зброєю можливе лише з 21 року.

Особливу увагу слід звернути на правове регулювання видів права використання тваринним світом. Загальне використання здійснюється без вилучення об'єктів тваринного світу з навколишнього середовища (крім любительського і спортивного рибальства, у водоймах загального користування в межах встановлених **обсягів** допустимого вилову) з метою задоволення естетичних, рекреаційних, оздоровчих та інших

потреб. Спеціальне використання тваринного світу здійснюється з вилученням об'єктів тваринного світу з навколишнього середовища. Далі слід окремо розглянути правове регулювання мисливства та рибальства, звернувшись при цьому до спеціальних актів законодавства, що регулюють ці питання. Зокрема, необхідно встановити відмінності між поняттями “мисливство” і “полювання”, “рибальство” і “ведення рибного господарства”, з'ясувати, які органи видають дозволи на здійснення вказаних видів використання тваринного світу, підстави їх припинення тощо.

ТЕМА № 6 ПРАВОВА ОХОРОНА АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Рекомендована література.....	4
Вступ	5
1. Атмосферне повітря як об'єкт правового регулювання, охорони та використання.....	6
2. Правове регулювання стандартизації і нормування у галузі охорони атмосферного повітря.....	12
3. Відповідальність за правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря.....	15
Методичні поради щодо підготовки даної теми.....	27

МЕТА ЛЕКЦІЇ: з'ясувати сутність законодавчого регулювання використання атмосферного повітря, визначити особливості категорії «атмосферного повітря», стандартизація та нормування використання атмосферного повітря, означити роль органів Національної поліції щодо охорони атмосферного повітря.

ВСТУП

Атмосферне повітря є одним з основних життєво важливих елементів навколишнього середовища. Коротко його значення можна висловити так: повітря — це життя. Добре відомо, що людина здатна прожити без їжі тижні, без води — дні, а без повітря — лише хвилини.

Від чистоти повітря залежить здоров'я людини, її самопочуття та працездатність. Багато доказів свідчать про тісний зв'язок між забрудненням повітря і тяжкими захворюваннями людей. Причому в першу чергу страждають органи дихання.

Забруднення атмосфери відбувається з різних причин: виверження попелу і газів вулканами, пилові бурі, лісні пожежі тощо. Проте основним і найнебезпечнішим джерелом забруднення атмосфери є промислові підприємства, транспортні засоби, отрутохімікати, що використовуються у сільському господарстві. Забруднення атмосферного повітря нерідко призводить до загибелі сільськогосподарських культур, зниження врожайності, захворювання чи загибелі домашніх і диких тварин, несприятливо впливає на стан і продуктивність лісу, на якість води та існування в ній живих організмів.

Правову основу вивчення даної теми складають Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р., «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 27 лютого 1994 р., постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок здійснення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря» від 29 грудня 1993 р. та деякі інші нормативні акти.

І ПИТАННЯ

АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ, ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Атмосферне повітря є одним з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища. Як природний об'єкт воно являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень. Критерієм розподілу атмосферного

повітря (як природного об'єкта) та іншого повітря є природний, непорушний зв'язок повітря з довкіллям.

Закон України від 16 жовтня 1992 року «Про охорону атмосферного повітря» (далі Закон) не регулює відносини з приводу повітря жилих, виробничих та інших приміщень. До атмосферного повітря також не належить повітря, яке знаходиться у компресорах, балонах тощо. Цей Закон спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Відносини з приводу повітря, яке знаходиться в межах приміщень, у ємностях, регулюється санітарним, цивільним, житловим та іншим законодавством.

У Законі України «Про охорону атмосферного повітря» в редакції від 21 червня 2001 року, на відміну від попередньої редакції, відсутній самостійний розділ про використання атмосферного повітря. Але ж в Конституції України передбачено, що атмосферне повітря є об'єктом права власності Українського народу, а кожний громадянин має право користуватися цими природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (ст. 13 Конституції України). Пояснюється це тим, що екологічні суспільні відносини щодо використання атмосферного повітря не потребують узагальнюючого правового регулювання і врегульовані лише тією мірою, в якій це необхідно для підтримання та забезпечення екологічної безпеки, створення сприятливих умов для життєдіяльності, запобігання шкідливому впливу його на здоров'я людей та довкілля. Іншими словами, сфера правового регулювання фактично обмежується потребами охорони атмосферного повітря. Однак доцільно говорити не лише про охорону, але й про використання атмосферного повітря.

По-перше, атмосферне повітря є найціннішим економічним природним ресурсом, елементи, що входять до його складу, використовуються для виробництва продукції в різних сферах діяльності, зокрема у хімічній та металургійній промисловості, машинобудуванні, енергетиці та ін. До його складу входить ряд важливих компонентів (азот, аргон, криптон, ксенон та ін.).

По-друге, правомірно говорити про використання атмосферного повітря у рамках загального природокористування. Воно використовується як елемент природного середовища існування і як природна умова його життя. Використання атмосферного повітря на праві загального користування проявляється у декількох видах. При цьому експлуатаційні аспекти містяться у правових приписах про охорону атмосферного повітря. Тому слід виходити із змісту правових приписів, які передбачають не лише охоронні, але й експлуатаційні аспекти. Одним з

прикладів використання атмосферного повітря є використання цього об'єкта природи у цілях створення сприятливих умов для забезпечення життєдіяльності людини. Такий висновок випливає з преамбули і ст. 33 Закону.

По-третє, атмосферне повітря використовується як природний резервуар для викидів забруднюючих речовин. Хоча на сучасному етапі суспільного розвитку практика не висуває перед правом як самостійне завдання регулювання відносин щодо використання атмосферного повітря, але суспільні відносини, які при цьому виникають, мають підпорядкований характер. Вони регулюються лише в тій мірі, в якій це необхідно для досягнення цілей охорони атмосферного повітря.

По-четверте, основні споживачі атмосферного повітря виступають і його забруднювачами.

Слід розрізняти використання атмосферного повітря і право користування ним. Перше поняття належить до еколого-економічного явища, а друге слід розглядати як юридичну категорію. Обидва ці поняття згадуються в екологічному законодавстві. У статті 33 Закону встановлено, що порушення прав громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище розглядається як правопорушення. З цього випливає, що кожний громадянин має право користування екологічно безпечним атмосферним повітрям.

Право використання атмосферного повітря реально існує, хоча і не закріплено в останній редакції Закону «Про охорону атмосферного повітря». Воно являє собою забезпечену державою можливість громадян, юридичних осіб і інших суб'єктів користуватися атмосферним повітрям для задоволення своїх соціальних, екологічних, економічних та інших потреб відповідно до законодавства України і міжнародних угод. Можливість визначає дозволеність, допустимість з боку держави на експлуатацію (користування) атмосферним повітрям у встановленому порядку.

Приналежність атмосферного повітря з урахуванням його особливостей також здійснюється у двох правових формах: на праві власності і праві використання. Право власності на атмосферне повітря вперше офіційно закріплене у ст. 13 Конституції України. У спеціальному атмосфероповітряному законодавстві такі приписи відсутні. Отже, при вирішенні питань власності на атмосферне повітря необхідно керуватися конституційними приписами.

Охорона атмосферного повітря — це система заходів, пов'язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням його забрудненню та зниженням його рівня, впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних чинників.

Вона здійснюється різноманітними способами: біологічним (проведенням робіт щодо відтворення природних ресурсів, та охороною їх від вичерпання); технологічним (вдосконаленням технологічних процесів, систем очищення, організацією безвідходних виробництв); економічним (плануванням охорони, матеріально-технічним забезпеченням, розвитком матеріального стимулювання за виконання природоохоронних заходів); санітарним (застосуванням заходів щодо оздоровлення навколишнього природного середовища); організаційним (організацією експлуатації та контролю за його станом та охороною); ідеологічним (проведенням еколого-виховної роботи, поліпшенням екологічної підготовки кадрів), правовим.

Об'єкт охорони та права користування атмосферним повітрям слід розуміти у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні таким об'єктом виступає атмосферне повітря у загальній сукупності без відокремлення будь-якої його частини. Безпосереднім об'єктом охорони та права користування є атмосферне повітря, яке розташоване найближче до землі, у місці проживання (перебування) людини.

Суб'єктами охорони та права користування атмосферним повітрям є підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні фізичні та юридичні особи. Державне управління в галузі охорони атмосферного повітря відповідно до Закону здійснюють: КМУ; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони здоров'я; місцеві державні адміністрації, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування (ст. 4 Закону).

Підприємства, установи, організації та громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності щодо охорони атмосферного повітря зобов'язані: здійснювати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення виконання вимог, передбачених стандартами та нормативами екологічної безпеки у галузі охорони атмосферного повітря, дозволами на викиди забруднюючих речовин тощо; вживати заходів щодо зменшення **обсягів** викидів забруднюючих речовин і зменшення впливу фізичних факторів; своєчасно і в повному обсязі сплачувати збори за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів; забезпечувати безперебійну ефективну роботу і підтримання у справному стані споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів і зменшення рівнів впливу фізичних та біологічних факторів; здійснювати контроль за **обсягом** і складом забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, і рівнями фізичного впливу та вести їх постійний облік тощо.

Для забезпечення екологічної безпеки, створення сприятливого середовища життєдіяльності, запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та довкілля здійснюється регулювання викидів найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин (ст. 11 Закону). До найбільш поширених забруднюючих речовин належать: оксиди азоту, свинець та його сполуки, формальдегід та інші. А до небезпечних забруднюючих речовин — метали та їх сполуки; органічні аміни; хлор, бром та їх сполуки; фреони тощо. Перелік забруднюючих речовин переглядається Кабінетом Міністрів України не менше одного разу на п'ять років за пропозицією спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища і спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватися після отримання дозволу, який видається спеціально уповноваженими органами. Перелік установ, організацій та закладів, яким надається право на розробку документації, що обґрунтовують **обсяги** викидів для підприємств, установ, організацій та громадян, які є суб'єктами підприємницької діяльності, визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки.

Постановою КМУ від 13 березня 2002 року № 302 затверджено Порядок проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, які отримали такі дозволи.

Він видається власнику стаціонарного джерела за умови: протягом терміну дії встановлених нормативів екологічної безпеки; неперевищення нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин цими джерелами; дотримання вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин. Видача дозволів здійснюється безоплатно територіальними органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища за погодженням з установами державної санітарно-епідеміологічної служби на термін не менше п'яти років. Суб'єкти господарювання, які отримали дозволи, підлягають обліку в порядку, встановленому законодавством.

Дозвіл анулюється органом, який його видав, у разі: подання суб'єктом господарювання заяви про анулювання дозволу; зміни власника стаціонарного джерела викидів; прийняття у встановленому порядку рішення про скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання.

Крім цього, дозволи на експлуатацію (спеціальне використання атмосферного повітря) видаються у разі експлуатації устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря (ст. 13 Закону); діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях (ст. 16 Закону), тощо.

ВИСНОКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Метою охорони атмосферного повітря є забезпечення збереження сприятливого стану атмосферного повітря, його відтворення та поліпшення для підтримки екологічної безпеки життєдіяльності людини, а також запобігання шкідливому впливу на навколишнє природне середовище. Іншими словами, атмосфероповітряні охоронні заходи спрямовані на підтримання екологічної рівноваги на території України, на забезпечення екологічної безпеки.

II ПИТАННЯ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ І НОРМУВАННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог до охорони атмосферного повітря від забруднення та забезпечення екологічної безпеки (ст. 4 Закону). Вони спрямовані на: забезпечення безпечного навколишнього природного середовища та запобігання екологічним катастрофам; реалізацію єдиної науково-технічної політики у галузі охорони атмосферного повітря; встановлення єдиних вимог до обладнання і споруд щодо охорони атмосферного повітря від забруднення; забезпечення безпеки господарських об'єктів і запобігання виникненню аварій та техногенних катастроф; впровадження і використання сучасних екологічно безпечних технологій.

Законодавство України у сфері стандартизації складається із Закону України від 17 травня 2001 року «Про стандартизацію» та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій сфері.

Законодавство встановлює правові та організаційні засади стандартизації в Україні і спрямоване на забезпечення єдиної технічної політики у цій сфері.

Стандартизація розглядається як діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усунення бар'єрів у торгівлі і сприяння науково-технічному співробітництву (ст. 1 Закону України «Про стандартизацію»).

Стандарт — документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі, розроблений у встановленому порядку на основі консенсусу.

Стандарти в галузі охорони атмосферного повітря розробляються, приймаються, схвалюються, переглядаються, змінюються, їх дія припиняється в порядку, передбаченому законодавством. Вони базуються на досягнутих рівнях науково-технічного прогресу й тим самим утворюють єдині вимоги, правила, загальні принципи чи характеристики, які ставляться державою до якості атмосферного повітря, а також до осіб, які здійснюють господарську діяльність (використовують) і охороняють його з метою забезпечення сприятливого його стану. Екологічні стандарти визначають поняття і терміни, режим охорони атмосферного повітря, методи контролю за його станом, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу на атмосферне повітря, встановлюють інші вимоги щодо охорони атмосферного повітря. Названі елементи утворюють зміст державних стандартів у даній сфері природного середовища. Державні стандарти є обов'язковими для виконання. На їх основі розробляються нормативи в галузі охорони атмосферного повітря:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних чинників стаціонарних джерел;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних чинників пересувних джерел;
- технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин.

Законодавством можуть встановлюватися й інші нормативи у цій галузі, порядок розроблення та затвердження їх встановлюється КМУ відповідно до Закону.

Особливе значення мають нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря, які встановлюються з метою уникнення, зменшення чи запобігання негативним наслідкам забруднення атмосферного повітря.

До основних напрямків нормування належить встановлення нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел (ст. 7 Закону). Порядок розроблення та затвердження цих нормативів регламентується відповідно до постанови КМУ від 28 грудня 2001 року № 1780.

До технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин належать: поточні технологічні нормативи — для діючих окремих типів обладнання, споруд на рівні підприємств з найкращою існуючою технологією виробництва аналогічних за потужністю технологічних процесів; перспективні технологічні нормативи — для нових і таких, що проектується, будуються або модернізуються, окремих типів обладнання, споруд з урахуванням досягнень на рівні передових вітчизняних і світових технологій та обладнання.

При розробці нормативів гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел (ст. 9 Закону) слід враховувати приписи, які містяться у постанові КМУ від 13 березня 2002 року № 300 «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря».

Встановлюються також нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел (ст. 9 Закону). Порядок розроблення та затвердження цих нормативів регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 303.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Таким чином, стандартизація і нормування у галузі охорони атмосферного повітря складають єдину основу для розробки і здійснення відповідних правоохоронних заходів.

ІІІ ПИТАННЯ

Відповідальність за правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря

Законом України «Про охорону атмосферного повітря», іншими актами встановлені такі правопорушення у галузі охорони атмосферного повітря:

- 1) порушення прав громадян на екологічно безпечний стан атмосферного повітря;
- 2) перевищення лімітів та нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- 3) перевищення нормативів гранично допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря;
- 4) викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення без дозволу спеціально вповноважених на те державних органів;
- 5) здійснення незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;
- 6) впровадження відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також експлуатація технологічного устаткування, транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають встановленим вимогам щодо охорони атмосферного повітря;
- 7) порушення правил складування й утилізації промислових та побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших препаратів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;
- 8) проектування і будівництво об'єктів з порушенням норм і вимог щодо охорони і використання атмосферного повітря;
- 9) невиконання розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони та використання атмосферного повітря;
- 10) відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, джерело забруднення, а також приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря.

Законодавством України може встановлюватися відповідальність і за інші правопорушення. Винні особи несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність.

Дисциплінарна відповідальність застосовується до осіб, які порушили правила і норми охорони атмосферного повітря. Вина настає в тих випадках, коли порушення пов'язане з невиконанням або неналежним виконанням працівником трудових обов'язків згідно з законодавством про працю.

Адміністративна відповідальність полягає в застосуванні повноважними органами і посадовими особами конкретних адміністративно-правових санкцій до порушників законодавства про охорону атмосферного повітря. Розповсюдженим видом такої відповідальності є застосування штрафу у визначених розмірах, який регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення. Відповідно до статей 78-83 штрафу підлягають особи, винні у таких порушеннях законодавства щодо охорони атмосферного повітря:

- порушенні порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або шкідливого впливу на неї фізичних та біологічних факторів;
- порушенні порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ;
- введенні в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, які не відповідають вимогам щодо охорони атмосферного повітря;
- порушенні правил експлуатації, а також невикористанні встановлених споруд, устаткування, апаратури для очищення і контролю викидів в атмосферу;
- недотриманні екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд;
- випуску в експлуатацію автомобілів, літаків, суден та інших пересувних засобів і установок, у яких вміст забруднюючих речовин у викидах, а також рівень шуму, утворюваного ними під час роботи, перевищують установлені нормативи;
- експлуатації автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах;
- порушенні правил складування, зберігання, розміщення, транспортування, утилізації, ліквідації та використання промислових і побутових відходів;
- порушенні правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів.

Справи про адміністративні правопорушення у цій сфері розглядають адміністративні комісії при виконавчих органах районних, міських, районних у містах, селищних і сільських Рад народних депутатів. Якщо справи про адміністративні правопорушення пов'язані з порушенням

санітарно-гігієнічних і санітарно-епідеміологічних правил і норм, їх розглядають органи та установи, що здійснюють державний санітарний нагляд.

Адміністративний вплив за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря реалізується також у формах попередження, обмеження та заборони. Так, відповідно до ст. 29 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» забороняється впровадження відкриттів, винаходів та раціоналізаторських пропозицій, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають встановленим в Україні вимогам щодо охорони атмосферного повітря. У разі порушення встановлених вимог така діяльність припиняється вповноваженими на те державними органами, а винні особи притягуються до відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря застосовується у випадках нанесення матеріальних збитків.

У статті 45 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» зазначено, що підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, заподіяні порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, у порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

В законодавстві України немає спеціального акта, який би визначав розмір і порядок відшкодування збитків, пов'язаних з порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря. В таких випадках застосовуються загальні норми цивільного права, що регулюють зобов'язання, які настають у зв'язку з нанесенням збитків (статті 440 і 441 Цивільного кодексу України). Причому матеріальна відповідальність повинна наставати в повному обсязі. Зменшення її розміру допускається лише у виключних випадках, враховуючи майновий стан правопорушника.

Посадові особи та інші працівники, з вини яких підприємства, установи й організації понесли витрати, пов'язані з відшкодуванням збитків, несуть перед цими підприємствами матеріальну відповідальність за трудовим законодавством.

Різновидом матеріального впливу на винних у порушенні законодавства про охорону атмосферного повітря є позбавлення премій за основні результати господарської діяльності. В залежності від провини й її наслідків воно може бути повним або частковим. Позбавлення премій здійснюється за поданнями природоохоронних органів. Ця міра впливу застосовується головним чином до керівників підприємств і організацій, їх замісників, головних інженерів, які винні в невиконанні планів і заходів щодо охорони атмосферного повітря.

З цією ж метою треба ширше застосовувати матеріальне і моральне заохочення підприємств, установ, організацій і громадян, які б стимулювали проведення заходів, пов'язаних з охороною повітря.

Цивільно-правова відповідальність передбачена Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. Згідно зі ст. 48 цього Закону підприємства, установи, організації, підприємці та громадяни, які порушили санітарне законодавство, що призвело до виникнення захворювань, отруєнь, радіаційних уражень, тривалої або тимчасової втрати працездатності, інвалідності чи смерті людей, зобов'язані відшкодувати збитки всім потерпілим, а також компенсувати додаткові витрати органів, установ та закладів санітарно-епідемічної служби на проведення санітарних та протиепідемічних заходів і витрат лікувально-профілактичних закладів на надання медичної допомоги населенню.

У разі відмови від добровільної компенсації витрат або відшкодування збитків спір розглядається в судовому порядку.

Кримінальна відповідальність передбачена статтями 241, 242, 243 Кримінального кодексу України.

Діяльність або бездіяльність посадових осіб у галузі охорони атмосферного повітря може кваліфікуватись як посадовий злочин, зокрема, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу України), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 Кримінального кодексу), службова недбалість (ст. 367 Кримінального кодексу).

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами може викликати виникнення збитків у користувачів іншими природними об'єктами: земельними ділянками, лісовими, водними ресурсами, диким тваринним світом тощо. Підставою для притягнення до відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону атмосферного повітря є правопорушення, передбачені ст. 44 Закону України «Про охорону атмосферного повітря».

Спеціальних такс, методик, правил підрахунку розміру збитків, спричинених іншим природним об'єктам забрудненим атмосферним повітрям, немає. У цих випадках повинні застосовуватися спеціальні правила, які встановлені щодо відшкодування шкоди відповідним природним ресурсам. Найчастіше атмосферне повітря забруднюється

різними хімічними речовинами (пестицидами та ін.). Оскільки багато хімічних речовин належать до джерел підвищеної небезпеки, їх власники відшкодовують збитки за правилами, викладеними у ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Зокрема, вони звільняються від відшкодування шкоди у двох випадках: коли шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ; і якщо збитки виникли у результаті навмисних дій потерпілих.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Вирішувати проблему охорони атмосферного повітря і довкілля в цілому треба передусім за допомогою досягнень науково-технічного прогресу, які забезпечують будування найефективніших очисних споруд, запровадження нових екологічно надійних технологій виробництва. Треба виходити з того, що науково-технічний прогрес не тільки спричиняє забруднення атмосферного повітря, а й своїми досягненнями може сприяти також його збереженню, відновленню і поліпшенню. Треба тільки розумно скористатися науковими досягненнями.

Найбільш ефективними заходами у справі охорони атмосферного повітря є запровадження безвідходних і маловідходних виробничих процесів, оснащення джерел забруднення газоочисними і пиловловлювальними установками, перепрофілювання виробництва, переведення підприємств на інші види сировини і палива.

Відомо, що раніше шкідливі домішки, які потрапляли у повітряний простір, відносно легко нейтралізувались, тому що атмосфера мала здатність до самоочищення. Але зі зростанням у повітрі забруднюючих речовин здатність атмосфери до самоочищення поступово втрачається. Ось чому виникає гостра необхідність всебічного і цілеспрямованого позитивного впливу на атмосферу за допомогою правових норм.

Правову основу з цього питання складають Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р., «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 27 лютого 1994 р., постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок здійснення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря» від 29 грудня 1993 р. та деякі інші нормативні акти.

Зазначені документи спрямовані на збереження сприятливого стану атмосферного повітря, його відновлення і поліпшення, для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, а також відвернення

шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. Вони визначають правові й організаційні основи та екологічні вимоги в галузі охорони та використання атмосферного повітря для виробничих потреб, а також зміцнення правопорядку і законності в цій галузі.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Готуючись до семінару, необхідно звернути увагу на ключові поняття вказаної теми та засвоїти їх. При відповіді на семінарському занятті слід будувати свій виступ так, щоб в ньому містились: чітке формулювання теоретичних положень, обґрунтування цих положень і розкриття їх найбільш характерних ознак і властивостей; аргументація та ілюстрація теоретичних положень конкретними прикладами з юридичної практики; обґрунтовані висновки.

Обговорення питань семінару може відбуватись в формах співбесіди, загальної дискусії, заслуховування рефератів і реферативних повідомлень, проведення письмових контрольних робіт або тестування, “бліц”-опитування тощо.

ТЕМА № 7 ПРАВОВА ОХОРОНА НАДР В УКРАЇНІ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Рекомендована література.....	4
Вступ	5
1. Правове регулювання використання надр.....	6
2. Відповідальність за порушення законодавства про надра.....	16
Методичні поради щодо підготовки даної теми.....	23

МЕТА ЛЕКЦІЇ: з'ясувати сутність законодавчого регулювання використання та охорони надр; визначити особливості категорій «надр» та роль органів Національної поліції при охороні надр.

ВСТУП

Надра — це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Вони є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. До надр відносять суцільні породи і породи, що перебувають у рідкому або газоподібному стані, та ін.

Державний фонд надр включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Складовим елементом надр є корисні копалини. Корисні копалини — це природні мінеральні речовини, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки. Корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного значення і корисні копалини місцевого значення.

Віднесення корисних копалин до загальнодержавного та місцевого значення здійснюється КМУ.

Безпосереднім об'єктом користування є не корисні копалини, а їх родовища, які надаються для видобутку корисних копалин. Усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, із запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин — резерв цього фонду. Державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр.

Єдиний правовий режим використання діє стосовно всіх складових частин державного фонду надр, що дозволяє зробити висновок: у законі поняття «надра» і «державний фонд надр» за своїм правовим режимом тотожні, тож фактично відносини щодо користування надрами виникають з приводу користування об'єктами державного фонду надр.

І ПИТАННЯ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НАДР

Надрові та гірничі відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодексом України про надра та іншими актами законодавства України, що видаються відповідно до них. Це закони України «Про концесії», «Про державну геологічну службу України», «Про угоди про розподіл продукції», «Про нафту і газ», «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», «Про видобування і переробку уранових руд», «Про поводження з радіоактивними відходами», Гірничий Закон України, Постанова КМУ від 31 січня 1995 року № 75 «Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин» та ін.

Земельні, лісові та водні відносини, що виникають під час використання надр, регулюються відповідним законодавством України.

Стаття 2 Кодексу України про надра (далі — КУпН) передбачає, що завданням кодексу є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Право користування надрами є різновидом права природокористування і має свої особливості. Це один із центральних інститутів гірничного права, оскільки надра становлять виключну власність народу України і надаються тільки в користування. Цей інститут включає в себе сукупність правових норм, що регулюють підстави і порядок виникнення та припинення права користування надрами, основні права та обов'язки надрокористувачів.

Таким чином, ***право користування надрами — це інститут екологічного права, що регулює за допомогою правових норм суспільні відносини, які виникають з приводу використання надр.***

Класифікація права користування надрами здійснюється на основі цільового призначення та строків користування.

За строком користування надрами може бути постійним або тимчасовим. Постійним визнається користування надрами без заздалегідь установленого строку. Тимчасове користування поділяється на

короткострокове — до 5 років і довгострокове — до 20 років. У разі необхідності строк тимчасового користування може бути подовжено. Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, коли в ньому не передбачається інше (ст. 15 КУпН).

Головною класифікаційною ознакою поділу права користування надрами за видами є мета їх використання. Від неї залежить зміст прав та обов'язків надрокористувачів, склад суб'єктів та інші сторони правового регулювання відповідних відносин. Згідно зі ст. 14 КУпН розрізняють такі види користування:

- геологічне вивчення, у тому числі дослідно-промислова розробка родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;
- видобування корисних копалин;
- будівництво та експлуатація підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;
- створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);
- задоволення інших потреб.

Користування надрами здійснюється на підставі спеціальних дозволів (ліцензій). Ліцензування в екологічних відносинах є елементом загальнодержавного процесу ліцензування певних видів господарської діяльності. Екологічне законодавство використовує різні терміни, що аналогічні поняттю «ліцензія». Наприклад, дозволи на користування надрами та ін.

Видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється:

- на видобуток корисних копалин, у тому числі тих, що видобуваються на континентальному шельфі — Мінприроди;
- природних ресурсів місцевого значення (крім корисних копалин) — місцевими радами за погодженням з органами Мінприроди.

Спеціальні дозволи на користування надрами у межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію,

матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами.

Надання спеціальних дозволів на користування надрами здійснюється після попереднього погодження з відповідною радою питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли у наданні земельної ділянки немає потреби. Порядок надання дозволів затверджено Постановою КМУ від 2 жовтня 2003 року № 1540 «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами».

Об'єктом надрокористування може бути якась одна, індивідуалізована на місцевості, у натурі, частина (ділянка) державного фонду надр, що надається в користування для певної мети, — гірничий відвід. До індивідуалізуючих ознак даного об'єкта належать: розмір, межі та місцезнаходження. Відокремлена частина державного фонду надр (гірничий відвід) розглядається як юридично самостійний об'єкт права користування. Особливість об'єктів права користування надрами полягає в тому, що їх розміри не нормуються законом. Розмір гірничого відводу, що надається, визначається у кожному випадку державними компетентними органами з урахуванням мети надрокористування, виробничих потужностей гірничодобувних підприємств, строків їх діяльності та інших факторів.

Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу. Користування надрами за межами гірничого відводу забороняється. Порядок надання гірничих відводів затверджено Постановою КМУ від 27 січня 1995 року¹ № 59 «Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів». Надання додаткових гірничих відводів до існуючого оформлюється як новий відвід.

На розробку родовищ корисних копалин гірничий відвід, як правило, надається для всього родовища. На розробку великих родовищ корисних копалин, крім нафтових і газових, гірничі відводи можуть бути надані двом або кільком підприємствам чи громадянам. Гірничі відводи надаються окремо для розробки кожного родовища, коли різні види корисних копалин залягають на одній території.

Підприємство чи громадянин для одержання гірничого відводу залежно від виду родовища подає заяву місцевому органу державного гірничого нагляду, обласній, Київській міській раді. Рішення щодо заяви на одержання гірничого відводу приймається протягом не більше 30 днів.

У деяких випадках користування надрами здійснюється без надання гірничого відводу чи спеціального дозволу. Так, відповідно до статей 20, 21 КУпН без надання гірничого відводу здійснюється при геологічному вивченні надр, у тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ

корисних копалин загальнодержавного значення, а також для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу.

Без надання гірничого відводу мають право видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф, а також підземні прісні води землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок, якщо загальна глибина розробки не буде перевищувати двох метрів, а у випадку видобування прісних підземних вод — 20 метрів.

Іноземним юридичним особам і громадянам надра у користування та право на переробку мінеральної сировини надаються на конкурсній основі на підставі угод (контрактів).

Надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних із користуванням надрами, провадиться в порядку, встановленому земельним законодавством України.

Право користування надрами може бути припинено (повністю чи частково), зупинено на деякий час через підстави, передбачені чинним законодавством. Повне припинення права надрокористування настає, коли користувач позбавляється цього права на весь наданий йому гірничий відвід. Частковим припиненням називається вилучення у надрокористувача лише частини гірничого відводу із збереженням за ним права користування частиною, що залишилася.

Підстави припинення права користування надрами передбачені у ст. 26 КУпН. Ці підстави можна поділити на обов'язкові (безумовні) та умовні.

До обов'язкових можна віднести:

- закінчення встановленого строку користування надрами;
- коли відпадає потреба в користуванні;
- припинення діяльності користувачів надр;
- позбавлення надрокористувача спеціального дозволу (ліцензії).

Право користування надрами може бути припинено в безумовному порядку, коли надра вилучаються для державних або громадських потреб у встановленому законодавством порядку. Надрокористувачам у такому разі зобов'язані відшкодувати збитки, завдані внаслідок вилучення надр.

Інші підстави можуть тягнути за собою припинення права надрокористування лише при наявності певних умов. До таких підстав належать:

- користування надрами із застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища або шкідливих наслідків для здоров'я населення;

- використання надр не за цільовим призначенням;

- порушення інших вимог, а також у випадку, коли користувач без поважних причин протягом двох років не приступив до користування.

Деякі підстави припинення права надрокористування прямо законодавством не передбачені, хоча й мають місце. Так, смерть громадянина як підстава припинення права надрокористування законом не передбачена, хоча зрозуміло, що право користування будь-яким об'єктом природи не може зберігатися за померлим.

Однією з підстав припинення права надрокористування може бути несплата або несвоєчасна сплата обов'язкових платежів за користування надрами.

Право надрокористування припиняється й у випадках вилучення земельної ділянки у землевласників і землекористувачів на підставах і в порядку, передбачених чинним земельним законодавством.

Підставою припинення права надрокористування іноземних юридичних осіб і громадян є також і дострокове розірвання угоди (контракту) на право користування надрами або переробку мінеральної сировини. Воно є умовною підставою припинення права користування надрами, бо для його дострокового розриву необхідна наявність порушень умов контракту з боку іноземної юридичної особи або громадянина.

Екологічне законодавство передбачає також випадки зупинення (тимчасової заборони) і обмеження права надрокористування. Це означає тимчасову заборону надрокористування до виконання необхідних природоохоронних заходів.

Обмеженням права надрокористування є випадки, коли на певний період (до виконання необхідних природоохоронних заходів) встановлюються зменшені **обсяги** викидів і скидів забруднюючих речовин як у цілому по підприємству, так і на окремих його виробничих підрозділах.

Надрокористування обмежується або тимчасово забороняється (зупиняється) в разі перевищення надрокористувачами лімітів використання надр, порушення екологічних нормативів і стандартів, а також вимог екологічної безпеки у спеціально передбачених випадках.

У разі незгоди користувачів з припиненням права надрокористування у випадках використання надр не за цільовим призначенням; із застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення довкілля; невикористання надр без поважних причин протягом двох років це питання вирішується в судовому порядку, а в інших випадках — в адміністративному.

Надрокористувачі володіють широким колом прав і обов'язків, закріплених у КУпН та інших нормативних актах. Необхідно розрізняти загальні права і обов'язки, які поширюються на всіх без винятку або на велику частину надрокористувачів, і специфічні, які поширюються тільки на окремих осіб, що здійснюють конкретний вид надрокористування. Слід мати на увазі, що право користування земельною ділянкою для потреб, пов'язаних із користуванням надрами, до змісту права надрокористування не входить.

Надрокористувачам, що здійснюють головні види надрокористування, належать такі права: проводити на наданій їм ділянці геологічне вивчення, комплексну розробку родовищ корисних копалин та інші роботи відповідно до умов спеціального дозволу (ліцензії); розпоряджатися видобутими корисними копалинами, коли інше не передбачено законодавством або умовами спеціального дозволу (ліцензії); здійснювати на умовах спеціального дозволу (ліцензії) консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини.

Надрокористувачі мають право на першочергове подовження строку тимчасового користування надрами. Вони також мають право на будівництво підземних і наземних споруд і об'єктів із дотриманням установлених правил. Права користувачів надр охороняються законом і можуть обмежуватися лише у випадках, передбачених чинним законодавством. Збитки, завдані порушенням прав надрокористувачів, підлягають відшкодуванню в повному обсязі.

На надрокористувачів покладаються і відповідні обов'язки: використовувати надра за цільовим призначенням, для якого їх було надано; забезпечувати повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр; забезпечувати безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища, не допускати шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користуванням надрами, збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд.

Надрокористувачі зобов'язані охороняти рідкісні геологічні відшарування, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність і

оголошені в установленому порядку об'єктами природно-заповідного фонду.

Після закінчення робіт, пов'язаних із користуванням надрами, надрокористувачі зобов'язані привести земельні ділянки, порушені при користуванні, у стан, придатний для подальшого їх використання в суспільному виробництві.

Користувачі надр зобов'язані виконувати й інші вимоги щодо користування надрами, встановлені законодавством України про надра.

Користування надрами на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони є платним. Плата справляється у вигляді платежів за користування надрами; відрахувань за геологорозвідувальні роботи за рахунок Державного бюджету; збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій) та акцизного збору. Платежі можуть справлятися як разові внески або регулярні платежі, що визначаються згідно з відповідними еколого-економічними розрахунками залежно від економіко-географічних умов і розміру ділянки надр, виду корисних копалин, тривалості робіт, від стану геологічного вивчення території та ступеня ризику.

Нормативи плати за користування надрами та порядок її справляння встановлюються КМУ.

Плата за користування надрами може вноситися як у вигляді грошових платежів, так і в натуральному вигляді (частина видобутої мінеральної сировини або іншої виробленої продукції, виконання робіт чи надання інших послуг), крім радіоактивної сировини та продуктів її переробки, благородних металів, алмазів та коштовних каменів, матеріалів та послуг оборонно-військового характеру, а також інформації, що віднесена до державної таємниці.

Для деяких категорій користувачів надрами законодавством визначаються пільги і знижки при справлянні плати. Так, користувачам, які здійснюють видобування дефіцитних корисних копалин при низькій економічній ефективності розробки родовищ або видобування корисних копалин із залишкових запасів зниженої якості, надається знижка при платі за користування надрами за вичерпання надр (ст. 36 КУпН).

Від плати звільняються користувачі надр при проведенні робіт по геологічному вивченню надр і розвідуванні родовищ корисних копалин, якщо вони виконуються за рахунок Державного бюджету, і при організації геологічних об'єктів природно-заповідного фонду. Звільнені від плати за користування надрами землевласники і землекористувачі, які здійснюють у встановленому порядку видобування корисних копалин місцевого значення для власних потреб або користуватися надрами для

господарських і побутових потреб на наданих їм у власність чи користування земельних ділянках (ст. 29 КУпН).

Платежі за користування надрами направляються в Державний бюджет, бюджети, областей, м. Києва.

ВИСНОКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, правове регулювання використання надр забезпечується:

- 1) недопущенням наднормативних утрат і погіршенням якості корисних копалин;
- 2) недопущенням псування розроблюваних і сусідніх з ними родовищ корисних копалин у результаті проведення гірничих робіт;
- 3) складуванням, збереженням та обліком корисних копалин;
- 4) іншими вимогами, що сприяють охороні надр.

II ПИТАННЯ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДРА

Відповідно до ст. 65 КУпН порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Відповідальність за порушення законодавства про надра несуть особи, винні у самовільному користуванні надрами, порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр; вибіркового виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин; наднормативних втрат і погіршення якості корисних копалин при їх видобуванні; пошкодженнях родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації; порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин; невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт,

пов'язаних з користуванням надрами; знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережених режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків; незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ; невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, у стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації.

Законодавчими актами України може бути встановлено відповідальність й за інші порушення законодавства про надра.

Самовільне користування надрами та забудова площ залягання корисних копалин з порушенням установленого порядку припиняється без відшкодування понесених втрат.

Дисциплінарна відповідальність полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій, передбачених законодавством про працю.

Деякі види дисциплінарних правопорушень в екологічній сфері визначені в ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». До них можливо віднести порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації гірничих підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин; перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання надр; невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на надра та навколишнє природне середовище та ін.

Можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності передбачена Положенням про дисципліну працівників гірничих підприємств. За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення:

- 1) догана;
- 2) звільнення.

Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення. (ст. 147 КЗпП).

Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника.

На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також вищестоящими органами (ст. 147 КЗпП).

Види екологічних правопорушень, за які передбачена адміністративна відповідальність, в основному містяться в ст. 57 КУпАП (порушення вимог щодо охорони надр).

Види кримінальної відповідальності за правопорушення передбачені 8 розділом Кримінального кодексу України. Крім того екологічні злочини містяться і в інших розділах КК України наприклад: Самовільне заняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197), Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274) та ін.

Цивільно-правова відповідальність за правопорушення полягає в обов'язку винної особи відшкодувати матеріальну та/або моральну шкоду, що була спричинена порушенням екологічного законодавства.

Шкода, заподіяна внаслідок порушення екологічного законодавства, підлягає компенсації, як правило, у повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неoderжаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Загальні засади відшкодування шкоди визначені цивільним законодавством (гл. 82 ЦКУ).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність.

Відповідальність несуть особи, винні у таких правопорушеннях;

а) самовільному користуванні надрами;

б) порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт по їх геологічному вивченню;

в) вибіркового виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних утрат і погіршення якості корисних копалин при їх видобуванні;

д) пошкодженні родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;

е) порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;

є) невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;

ж) знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;

з) незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ;

й) невиконанні вимог щодо проведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації'.

Законодавчими актами України може встановлюватися відповідальність й за інші порушення законодавства про надра.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, правовою охороною надр передбачається система правових заходів і норм, спрямованих на забезпечення геологічного вивчення надр, їх раціонального використання та надійний захист.

Найпершим кроком до забезпечення охорони надр є їх геологічне вивчення, яке передбачає одержання даних про геологічну будову надр, процеси, які відбуваються в них, виявлення і оцінку корисних копалин,

вивчення закономірностей їх формування і розміщення, з'ясування гірничотехнічних та інших умов розробки родовищ і використання надр для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Вимоги щодо геологічного вивчення надр викладені в ст. 38 Кодексу України про надра.

Важливою передумовою забезпечення охорони надр є їх раціональне використання. Охороні надр сприяють передбачені законодавством обмеження, тимчасова заборона (зупинення) або припинення користування надрами в разі порушення відповідних вимог. Ці заходи можуть бути застосовані органами Міністерства екології та природних ресурсів України, державного гірничого нагляду, державного геологічного контролю або іншими спеціально вповноваженими на те державними органами.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Розпочинати вивчення теми необхідно з розгляду основних понять, таких як “надра”, “родовища корисних копалин”, “техногенні родовища корисних копалин”, “державний фонд надр”, “державний фонд родовищ корисних копалин”. Потрібно пам'ятати, що надра є винятково державною власністю і не можуть передаватися у приватну чи комунальну власність. Деякі норми Кодексу України про надра застосовуються з урахуванням змін, що відбулися в системі органів управління в галузі використання та охорони надр. Об'єктами права користування надрами виступають індивідуалізовані ділянки надр (гірничі відводи). Класифікація права користування надрами здійснюється за строками користування і за цільовою ознакою, яка має вирішальне значення. Від мети користування залежить зміст прав та обов'язків надрокористувачів, їх суб'єктний склад, умови користування тощо.

Окрему увагу необхідно приділити питанням надрокористування, врегульованим спеціальним законодавством, зокрема особливостям користування нафтогазоносними надрами; використання надр на умовах угод про розподіл продукції як специфічного виду концесійних договорів; використання надр континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Необхідно вивчити правовий режим такої діяльності, визначений законами України «Про нафту і газ», «Про газ (метан) вугільних родовищ», «Про угоди про розподіл продукції», «Про виключну (морську) економічну зону України», а також Конвенцією ООН з морського права.

